

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 48 - Nummer 1 - 2026

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Sjaak Boone

Kees van der Heijden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

De stoel op de voorpagina staat voor u klaar in de Verhalenstudio in Museum Warsenhoeck!

Lees verder op pagina 12

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Hoera! De Cronyck de Geyn is er weer, u heeft hem in de handen en gaat's lekker zitten. Buiten is het koud en guur, maar u droomt weg met mooie artikelen over eendenkooien en een zot carnavalslied uit de 16^e eeuw; en natuurlijk is er ook weer een aflevering van de serie 'Nieuwegeiners' in de 17^e eeuw door Hans Fokkenrood, en wel over Dirck Adriaensz van Waeij dit keer. En weet u waar de foto op de achterkant is genomen? Stuur dan uw oplossing naar de redactie en win misschien wel die waardebon! Als u naar Museum Warsenhoeck gaat, kunt u daar plaatsnemen en uw verhalen vertellen (vergeet dan ook niet het voorwerp mee te nemen, waar u over vertelt.)

En als u gezond naar buiten gaat, is er ook veel te doen: kijk voor inspiratie achterin deze Cronyck de Geyn bij de activiteiten.

Veel plezier!

*Namens de redactie,
Annie van Rees (eindredacteur)*

Inhoud

Van de redactie	2
'Nieuwegeiners' in de 17 ^e eeuw; Van Waeij en zonen, meestersmeden <i>Hans Fokkenrood</i>	3
'Seeckere vogelcoij met eenig landt daer aen' - eendenkooien in oud-Nieuwegein <i>Bart Jan Damstra</i>	6
Verhalen doen er toe <i>werkgroep exposities</i>	12
Collectie Van Zutphen - de Dorpskerk van Vreeswijk voor 1963 <i>Bart Jan Damstra</i>	14
Een zot carnavalslied uit het Jutphaas van de 16 ^e eeuw <i>Bert van den Brink</i>	19
Activiteiten 2026	22

Van Waeij en zonen, meestersmeden

Deel 2b: Dirck Adriaensz van Waeij

Hans Fokkenrood

Dit is al weer deel 2b van de serie over Van Waaij en Zonen, meestersmeden. Deel 1 ging over Adriaen van Waaij en deel 2 over zijn zoon, Dirck Adriaensz van Waaij. In deel 2a zagen wij dat hij trouwde met Barbera en op diverse locaties woonde. En we gaan nu verder met zijn volgende woonplaats. Wat maakte hij allemaal mee? En welke maatschappelijke rol speelde hij?

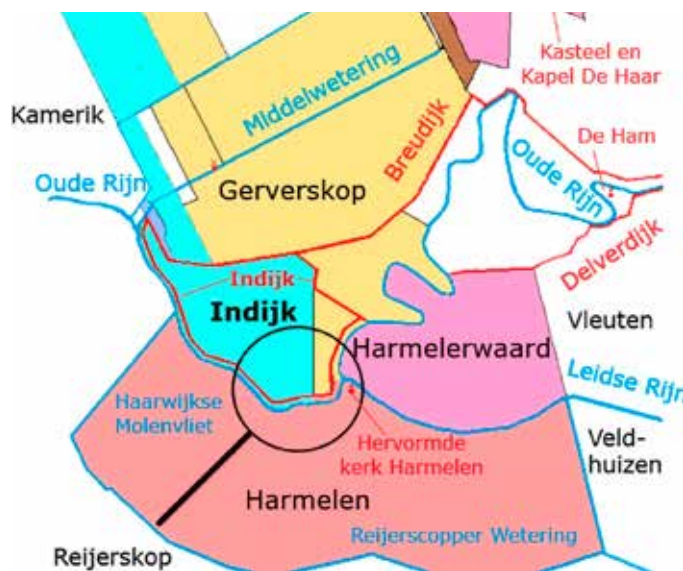
Uit de notariële akten komen we veel te weten over zijn leven. En dat leidt tot een conclusie. Maar die komt pas na een hele zoektocht.

Indijk

September 1676 koopt het paar op een openbare veiling een huis met erf en een boomgaard¹ in Harmelen voor 300 gulden, een koopje vergeleken met wat hij voor het perceel op het Utrechtse Eind moest neertellen en waarop immers alleen maar een schuur en een duiventil stonden. Zien we hier misschien het verschil tussen een A- en B-locatie? Eigenaar Cornelis van Odijck is bakker en woont in Utrecht. In de akte staat letterlijk dat het perceel is “gelegen inden dorpe van hermelen in holland”. Het betreft hier namelijk het gerecht en latere dorp Indijk dat in die tijd nog niet bij de Staten van (provincie) Utrecht maar bij Holland hoort. Pas in 1821 wordt Indijk bij de provincie Utrecht ingedeeld en met Harmelen samengevoegd tot één gemeente, namelijk Harmelen. Het kaartje van afb.7 illustreert waaraan de naam van het gerecht Indijk (gelegen tussen binnendijken) vermoedelijk is ontleend². Op het vastgoed rust een hypotheek waarvan de (mede)crediteuren Andries van Odijck en Cornelis van Waeij, Dircks broer dus, blijken te zijn. Kreeg Dirck misschien een tip van zijn broer dat dit perceel verkocht ging worden? Ze treden beiden op als getuige, hoewel dat voor Dirck eigenlijk niet toegestaan is. Getuigen mogen namelijk tot in de vijfde graad geen familie van betrokken partij(en) zijn. De koop-

som mag worden voldaan in drie termijnen, waarvan de eerste termijn vervalt per Allerheiligen (1 november) dat jaar en de laatste 100 gulden per Allerheiligen 1678. Na voldoening van de laatste termijn zal het perceel op naam van Barbera en Dirck worden gesteld. Dat transport vindt echter pas plaats op Silvester 1698³, dus 22 i.p.v. 3 jaar later. Wel een dag

om zoiets te regelen! De datum is correct want de provincie Holland ging al in 1583 over van de Juliaanse op de Gregoriaanse kalender⁴. Het aardige is dat ditmaal wel de belendingen worden genoemd waarvan de belangrijkste is: “op den dorpe van harmelen onder onsen gereghen streckende vanden dijk tot aen het jaeghpadt toe”. Dat jaagpad werd halverwege de 17^e eeuw aangelegd ten behoeve van de trekschuit Utrecht – Leiden langs Leidse Rijn en Oude Rijn. Alleen oostelijk en westelijk worden er belendende percelen van burens vermeld. Het is duidelijk dat

Afb.7 Kaart op basis van gegevens uit HisGIS van Ooststroom

het perceel van Barbera en Dirck ligt ingeklemd tussen Oude Rijn en de dijk Indijk, ergens op de noordelijke oever van de Oude Rijn op het gebied van gerecht Indijk moet hebben gelegen (afb.8).

Schepen van Indijk

Er zouden in Harmelen nog vijf kinderen ter wereld komen, waarbij een tweeling. De eerste Indijker is een zoon, Johannes, die augustus 1678 wordt gedoopt in Harmelen. Dat is negen jaar na de geboorte van de eerste Johannes in Vreeswijk, die dus kennelijk niet erg oud is geworden.

1 <https://hetutrechtsarchief.nl/collectie/609C5BC307894642E0534701000A17FD>

2 Het Gerecht Indijk is veel complexer dan hier op de afbeelding getoond; o.a. ook delen van de polder Reijerscop ten zuiden van de Reijerscopperwetering behoren daartoe.

3 Inv. 828 scan 568: https://archief.rhcijnstreek.nl/detail.php?nav_id=12-1&positie=54&id=26589#scans

4 Utrecht op 12 december 1700

Afb. 8 Kaart op basis van HisGIS kadastergegevens anno 1830

Het jaar daarop verkoopt het paar hun vastgoed in Vreeswijk. Het lijkt erop dat op dat moment ook de beslissing valt om definitief in Harmelen te blijven en niet meer terug te keren naar Vreeswijk. Maar gelet op het voorgaande was wellicht ook het geld wel hard nodig.

Dirck wordt schepen van Indijk. Dus ook wat dat betreft treedt hij in de voetsporen van zijn vader: een nevenfunctie met maatschappelijk belang. Zijn vader was immers kerkmeester in Jutphaas. Dat gebeurt al direct in het jaar na hun komst in Harmelen, zoals blijkt uit de gerechtsdocumenten van gerecht Indijk⁵. Op 17 mei 1677 is hij voor het eerst aanwezig als schepen. Het is een huwelijksvoltrekking. Niet elk jaar, maar wel met enige regelmaat zien we zijn naam verschijnen onder gerechtelijke akten. Op 18 januari 1700 legt hij weer eens de gebruikelijke eed af, samen met vier andere schepenen. Zoals altijd, wordt die afgenomen door de schout⁶ namens de baljuw van Woerden en hij kan dan weer een jaar als schepen fungeren. Het is tevens het laatste jaar dat we zijn naam in deze gerechtsarchieven tegenkomen.

Vlucht naar Breukeleveen?

In deel 1 hebben we gezien dat Dircks zuster Maria na haar huwelijk in Breukeleveen is gaan wonen. Dat ligt niet ver (ca. 5 km over de Loosdrechtse en Loenderveense plassen) van Vreeland. Heeft

zij wellicht een rol gespeeld bij het vertrek van haar broer en schoonzuster uit Vreeswijk? Haar huwelijk met Joost Bosch blijft kinderloos. Op 10 oktober 1702 laat ze in het bijzijn van haar man een testament⁷ opstellen dat daarvoor een aanwijzing bevat. Haar broer Dirck en zijn kinderen wijst ze namelijk aan als haar universele erfgenamen. Kennelijk heeft broer Cornelis in Jutphaas het helemaal verbruid bij haar. Wat precies de reden daarvan is, zal waarschijnlijk wel nooit duidelijk worden maar een vermoeden is er dus wel.

In het testament worden altijd alle erfgenamen persoonlijk genoemd en daarbij valt iets op. De kinderen uit het testament kennen we allemaal uit doopboeken, behalve één! De tabel van afb. 9 toont de volgorde waarin de kinderen wor-

den genoemd in het testament en daarnaast de geboortegegevens afkomstig uit doopboeken. Zoon Adriaen is de enige, die wel in het testament wordt genoemd maar niet in doopboeken voorkomt! Het NH-doopboek van Vreeswijk vermeldt in de periode van 22 april 1672 t/m 17 januari 1674 geen enkele doopplechtigheid⁸. Werd deze Adriaen wellicht nog voor hun vlucht naar Vreeland in Vreeswijk geboren of?

Eerst herbevestigt Maria het vruchtgebruik van haar nalatenschap aan haar man Joost. Vervolgens worden zoals gebruikelijk eerst de legaten toegekend. De kinderen van haar broer Cornelis krijgen gezamenlijk de helft van een hofstede, groot 28 morgen land liggende onder Tienhoven. Beernt (Bernardus), zoon van Barbera en Dirck, krijgt een fors bedrag aan geld toegewezen, want zo mogen we 1.000 gulden voor die tijd wel noemen. Dat krijgt hij vanwege speciale diensten die hij heeft verleend aan Maria en haar man Joost. Dat erft hij naast zijn legitieme portie als erfgenaam van 1/8 deel (zeven⁹ kinderen plus vader Dirck) van de gehele erfenis na aftrek van de legaten. Beernt woont en werkt in Breukeleveen en is, evenals vader en grootvader, smid geworden. Dit alles benadrukt nogmaals de goede band tussen Maria en haar broer Dirck.

Het testament van Joost Bosch

Het testament van Joost Bosch¹⁰ werd ruim een maand voor dat van Maria

Volgorde namen in testament	Gegevens Doopboeken		
	naam	datum	plaats
Peter	Pieter	11-08-1667	Vreeswijk
geen vermelding	Johannes	07-11-1669	Vreeswijk
Beernt	Bernardus	19-04-1671	Vreeswijk
Adriaen			
Jan	Johannes	25-08-1678	Harmelen
Abraham	Abraham	03-06-1683	Harmelen
Jacob	Jacob	03-06-1683	Harmelen
Sara	Sara	27-02-1681	Harmelen
geen vermelding	Cornelis	17-08-1690	Harmelen

Afb.9 Kinderen van Barbera en Dirck in testament en in doopboeken

⁵ W229 Gerecht Indijk (oud-rechterlijk) Inv. 825 scan 5: https://archief.rhcrjnstreek.nl/detail.php?nav_id=12-1&positie=54&id=26589#scans

⁶ W229 Gerecht Indijk (oud-rechterlijk) Inv. 825 scan 228

⁷ <https://hetutrechtsarchief.nl/collectie/609C5BC55CE04642E0534701000A17FD>

⁸ Doopregister NH Vreeswijk door Jan Schut: bibliotheek HKN

⁹ De in 1690 geboren Cornelis is kennelijk al overleden toen het testament in 1702 werd opgesteld.

¹⁰ <https://hetutrechtsarchief.nl/collectie/609C5BC556D84642E0534701000A17FD>

opgesteld op 27 augustus, terwijl Maria daarbij aanwezig is. Het is om meer dan één reden een opmerkelijk testament. Vaak lieten echtelieden in die tijd gezamenlijk één testament laten opstellen, hetgeen trouwens nu niet meer mogelijk is. Joost voelt zich lichamelijk niet goed, wellicht de directe aanleiding om zijn (inmiddels) vierde testament op te laten stellen. Maar ook lijkt er onenigheid binnen de familie van Joost te zijn geweest. De naderhand toegevoegde tekst liegt er bepaald niet om.

Eerst herbevestigt Joost het vruchtgebruik van zijn nalatenschap aan Maria en dan volgen weer de legaten, eerst aan zijn vrouw te weten huisraad, inboedel, gouden en zilveren voorwerpen. Dat echtelieden elkaar kunnen legateren is op dat moment een noviteit ¹¹.

Vervolgens kent hij legaten toe aan de kinderen van zijn zusters. Er is wel een voorwaarde aan verbonden want na het overlijden van Maria zullen beide elk 1.000 gulden aan de erfgenamen van Maria moeten betalen. Voorts benoemt hij de kinderen van zijn overleden zuster en broer tot universele erfgenamen.

Zoals te verwachten was, komt er stevige oppositie van de neven en nichten tegen de testamentaire besluiten van Joost. Vooral Wouter, de zoon van zijn broer, die een tijd bij Joost en Maria heeft ingewoond, heeft het kennelijk verbruid. Het waarom blijft ook hier duister. De tegenstand is kennelijk dermate groot dat Joost besluit om nog een extra bladzijde aan zijn testament toe te laten voegen. Hierin worden eventuele “tegendoenders of onwilligen” bedreigd met verlies van legaat of zelfs met algehele onterving als niet tegemoet wordt gekomen aan zijn eisen. Bij in gebreke blijven, komt hun erfdeel ten goede aan de diaconie van Tienhoven. Duidelijke taal en niet vatbaar voor misverstanden.

Het slotakkoord is voor Maria

Maria's echtgenoot Joost Bosch overlijdt 18 oktober 1702, acht dagen na het opstellen van Maria's eerste testament. De datum van overlijden wordt naderhand toegevoegd op de kopie van het testament. Op 14 februari 1705 laat Maria,

inmiddels 61 jaar, een nieuw testament opstellen, ditmaal ten huize van notaris Rombout van Vechoven in de homerborgerstraeth¹² in Utrecht omstreeks zes uur s' avonds.

Voor legataris Beernt verandert niets maar ditmaal is er ook een legaat voor zijn zuster Sara voor trouwe dienst in de vorm van een lijfrentebrief met een kapitaal van duizend gulden. Voorts is er nog 150 gulden voor de armen van Breukelen. Tenslotte krijgt Dirck zijn leven lang lijftocht van driekwart deel van haar goederen. Zijn kinderen kunnen dat deel dus pas na zijn dood opeisen. Cornelis tenslotte moet het doen met de resterende kwart en zijn kinderen zullen die portie op hun beurt weer na zijn dood erven. Cornelis' benoeming tot erfgenaam is beslist een opmerkelijke verandering t.o.v. het vorige testament, immers voorheen moest hij het doen met helemaal niets. Maria's laatste testament wordt anno 1710 om 9 uur s' ochtends wederom in Utrecht opgesteld. Daaruit blijkt dat haar broer Dirck is overleden. Waarschijnlijk is dat de directe aanleiding om dit nieuwe testament op te stellen. Ook nu verandert weer het nodige, behalve de legaten van Beernt en Sara. Maria lijkt in de loop der jaren milder (en wijzer) te zijn geworden. Ze heeft besloten alle neven en nichten voortaan gelijk te behandelen. De zeven

kinderen van Dirck worden voor 7/12 deel en de vijf kinderen van Cornelis voor 5/12 deel haar universele erfgenamen. De convocatie (het aanroepen van een hogere macht) in deze akte, waarmee vrijwel elk testament in die tijd een begint, is daarom wel een passende afsluiting van het testamentaire deel: “Inden Name des Heeren amen”. Het humane aspect krijgt dus uiteindelijk de overhand bij Maria.

Conclusie

Onvermeld is nog gebleven dat de boedel van Roeloff Claesz zeer omvangrijk is geweest, te weten drie huizen, 4800 gulden aan uitgezette leningen en nog 500 gulden aan contanten. Ook Dirck heeft blijk gegeven verre van onbemiddeld te zijn geweest, evenals zijn vader (zie vorige aflevering).

Duidelijk is in elk geval wel dat de smeden van toen goed in de slappe was zitten en daarnaast ook belangrijke nevenfuncties vervullen. Naderhand is nog gebleken dat Dirck, evenals zijn vader, kerkmeester is geweest tijdens zijn Vreeswijkse periode. Ze waren belangrijk, zoals ook in de oudheid al het geval was en niet te vergeten op de Olympus. Duidelijk is in elk geval dat smeden in die tijd behoren tot de bovenlaag van de 17^e-eeuwse maatschappij.

Hervormde kerk, Harmelen

¹¹ Dit is een ordonnantie van de staten van Utrecht d.d. 18-01-1700: Groot Utrechts Placaatboek Deel 3, pagina 472: <https://objects.library.uu.nl/reader/index.php?obj=1874-204923&lan=nl#page/72/93/06/72930653066275937297626921529263524204.jpg/mode/1up>

¹² Verbastering van Rodenbogerstraat naar Hooiborgerstraat uiteindelijk Hamburgerstraat; vernoeming naar huis Rodenburg dat op de noordhoek van de straat aan de Oude Gracht stond

'Seeckere vogelcoij met eenig landt daer aen' - eendenkooien in oud-Nieuwegein

Bart Jan Damstra

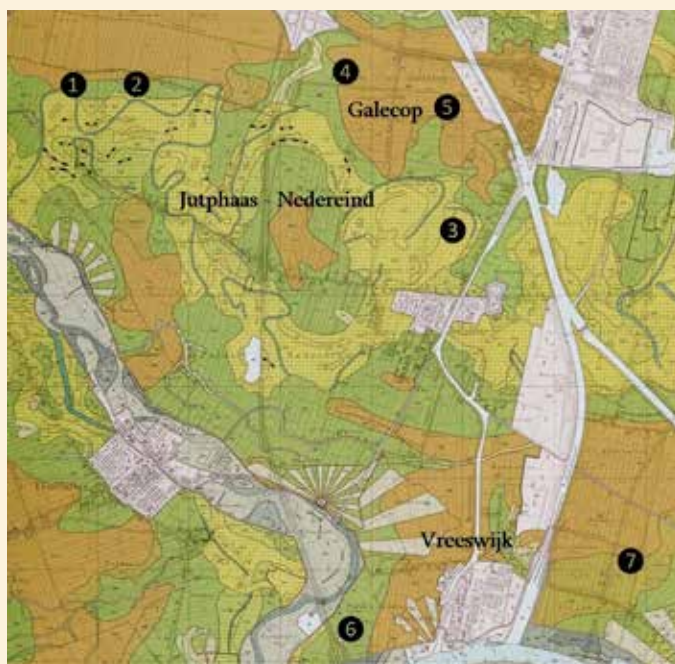
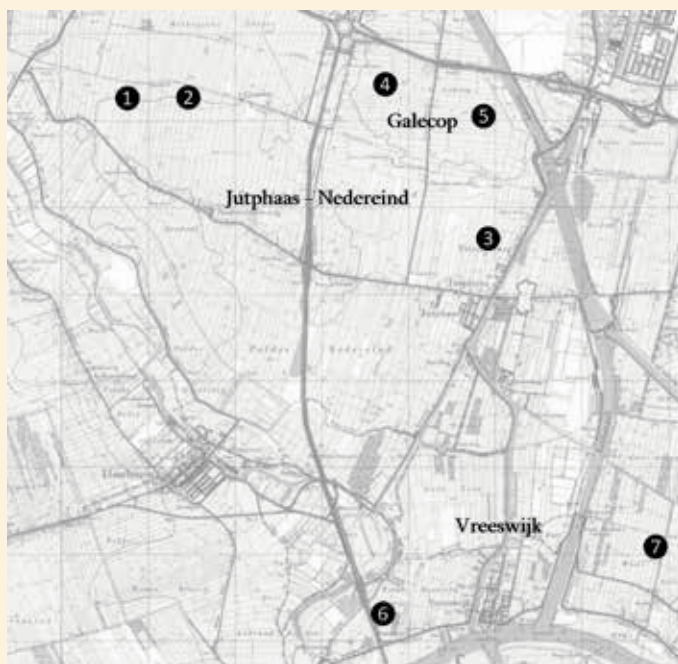
In deze bijdrage staan eendenkooien op (voormalig) Nieuwegeins grondgebied centraal. Aanleiding is een recent verschenen interessante masterscriptie over eendenkooien in de komgebieden van de Culemborgerwaard.¹ Daarin wordt het fenomeen eendenkooi in relatie tot het landschap beschreven. Mijn nieuwsgierigheid was gewekt om na te gaan wat bekend is over eendenkooien die zich in Nieuwegein bevonden.

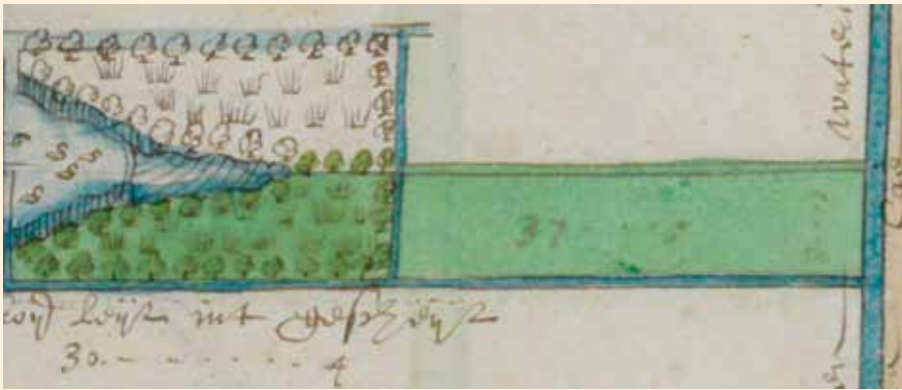
Afb. 1. Uitsnede van een kaart uit 1696, met eendenkooien in het Nedereind van Jutphaas, Galecop en Heicop, gelegen in de lager gelegen komgronden (bewerking auteur; kaart Bernard de Roij provincie Utrecht, 1696)

Eendenkooien

Allereerst een definitie: een eendenkooi is een constructie die bestaat uit een waterplas of kooiplas met vangpijpen en een bos rondom de constructie, met als doel het vangen van eenden die voor de consumptie bestemd zijn. Naast deze plas zijn het kooibos, kooihuis(je), makkestal (bouwsel waarin de makke eenden verbleven) en het kooipad andere elementen.² Eendenkooien waren er in allerlei typen en maten. In de provincie Utrecht kwam vooral het Hollandse type voor (zie afb. 6).³ Met de aanwezige makke eenden werden wilde eenden en andere watervogels gelokt. Deze werden vervolgens één van de vangpijpen ingelokt, die overdekt is met een net of met gaas. De kooiker is 'achter de schermen' aan het werk en de eenden belanden uiteindelijk in het vanghokje - en gaan daar de pijp uit.

De geïdentificeerde en beschreven eendenkooien in Jutphaas, Galecop en Vreeswijk. Afb. 2. (links): geprojecteerd op de topografische kaart van 1960 (bewerking auteur; kaart via: <https://www.topotijdreis.nl/>). Afb. 3. (rechts): geprojecteerd op de 'Geomorfogenetische kaart van Zuid-Utrecht'. Legenda: bruin en groen: komgrond (=laag), geel: oeverwallen (=hoog) (bewerking auteur)

Afb. 4. Uitsnede van een kaart uit 1628 uit het kaartboek van het kapittel van St. Jan. Met een gedetailleerde weergave van de eendenkooi [1], met eenden in en rietschermen langs de kooiplas, het net over de vangpijp en de houtopstand/begroeiing. Rechts de 'Heijcooper cae en Heijcooper wateringe' (nu: IJlandsche wetering en Ringkade). Het noorden is rechts (HUA archief 222 St. Jan, inv. 328)

Het fenomeen eendenkooi kan vanuit een cultuurhistorische, landschappelijke en economische invalshoek worden beschouwd. Een gunstige ligging is belangrijk: de belangrijkste materialen voor de aanleg en het onderhoud komen bij voorkeur uit de directe omgeving. Met wilgentenen en riet worden rietschermen gemaakt. De kooien lagen dan ook in de lagere en nattere delen van het landschap, in de laagste delen van de komgronden.⁴ De bloeiperiode van de eendenkooien, was tussen de 16^e eeuw en halverwege de 18^e eeuw. De vraag naar eenden(-vlees) nam toe en de eendenjacht werd geïntensiveerd. Na afname van de vraag raakten de eendenkooien in verval en verdwenen.⁵ Een eendenkooi wordt in de bronnen vaak aangeduid als 'vogelkooi' of kortweg 'kooi'. Toponiemen verwijzen vaak naar de (voormalige) aanwezigheid van eendenkooien, zoals 'kooigat'.⁶ Informatie over de hierna beschreven eendenkooien is afkomstig van kaar-

ten, geschreven bronnen en mondelinge mededelingen.

1. Jutphaas West-Nedereind (nu gemeente Utrecht)

Deze eendenkooi met ongebruikelijke vorm (afb. 4) was er al in 1628; een 16e eeuwse oorsprong is goed mogelijk. Het betreft een kooi met slechts één vangpijp, van slechts één morgen/0,8 ha groot. Het behoort dan voor de helft tot het kapittel van St. Jan en de andere helft tot de St. Servaasabdij te Utrecht. In 1752 verhuurt Baatje van Waay aan Gerrit Janse van Leeuwe 'sekere gedeelte van een kooij' voor zeven jaar 'omme de somme van vijftien gl. boven 4 vogelen [=toepacht]'.⁷ Nadien is enkel in 1754 en 1758 nog sprake van 'item het gedeelte in een kooij' in een codicil van diezelfde Baatje van Waay. Van de eendenkooi wordt na die tijd niets meer vernomen.

Afb. 6. Uitsnede van een kaart uit 1689, met de beschreven eendenkooi [2], aangeduid met 'kooij' (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 2170-1)

Afb. 5. Uitsnede van een kaart uit 1682 van de gerechten Oudenrijn, Rosweide en Heycop. Eendenkooi [1] is gemarkeerd. Onder de IJlandsche wetering en Ringkade, boven (diagonaal) de Nedereindseweg en rechts De Lange Vliet. Het noorden is onder (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 182)

2. Jutphaas West-Nedereind (nu gemeente Utrecht)

Op een tekening uit 1698 is een 'klassieke' eendenkooi te zien, in de vorm van een roggenei (afb. 6). Het perceel inclusief de kooi was in 1698 eigendom van 'dheer Mulock'. Een tweede en laatste vermelding dateert van 1705, als Joffr. Margareta Mulock 'seekere twee mergen lants daer een vogel kooij in leijt' verhuurt aan Abraham Dirckje van der Hors.⁸ Tot op de dag van vandaag staat het perceel bekend als 'Kooigat'.⁹ Het is niet meer als zodanig herkenbaar; in de 19^e eeuw is het griendland en vanaf 1890 weiland.

3. Jutphaas Oost-Nedereind

Van deze eendenkooi zijn geen afbeeldingen of specifieke beschrijvingen bekend. De oudste verwijzing is van 1770, als het toponiem 'Koei-gat' wordt gebruikt.¹⁰ In 1777 omschreven als de 'twee mergen weij en vier mergen bouwland, [...] strekkende van de Galesloot [de Bloksloot, in

Afb. 7. Uitsnede afb. 1. van het West-Nedereind. De beschreven eendenkooi [2] is omcirkeld. Links daarvan eendenkooi [1].

Afb. 8. Uitsnede van een kaart uit 1682, met een deel van Galecop. Links de eendenkooi [5], rechts de Galecopperdijk met boerderij 'De Kickvors'. Het noorden is onder (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 182)

Afb. 9. Het oostelijke deel van Galecop op de gedigitaliseerde versie van de eerste kadastrale kaart 1832. Rechts de hooilanden (geel) in 'de Dwelf' in Westraven. Het gemarkeerde griendbos is een relict van de eendenkooi [5] (via: <https://hisgis.fa.knaw.nl/>)

het noorden] tot in de Wijkersloot [in het zuiden], genaamd het Koeij-gat.¹¹ In 1795 verkopen de erven van Pieter Kelfkens een perceel, behorend tot de landerijen van boerderij De Bonte Kraai, met het perceel naast het 'koeij-gat'. Hiertoe behoort 'item nog een gedeelte van een kooij groot 337 roeden [ca. 0,47 ha/halve morgen], [...] wordende voorsz. kooij in huure gebruikt bij de weduwe van Gerrit Janse van Leeuwen om vijftien gulden in 't jaar'. Het is niet bekend wanneer deze kooi buiten gebruik is geraakt.

4. Galecop

Deze kooi lag in het westen van Galecop aan een wetering, even ten noorden van boerderij Oudersvreugd en de huidige Galecopperwetering. Ook van deze eendenkooi is de verschijningsvorm onbekend. De oudst bekende melding is van 1767, als voor een naastgelegen perceel de kooi van Gerrit Westhuijzen als belending wordt vermeld.¹² In 1805 verkopen de erven Gerrit Westhuijzen aan Hendrik van 't Hooft, wonende onder Heijcop, zes morgen wei en hooiland, waaronder 'twee mergen genaamd de Vogelkooij, ten noorden de even gemelde vier mergen', verhuurd aan mr J. Horst. Volgens de kadastrale kaart van 1832 is het perceel een weiland, zonder de aanwezigheid van een eendenkooi.

5. Galecop

Aan de oostzijde van de Galecopperdijk, schuin tegenover [4], lag eveneens een eendenkooi. Deze is in 1682 al aanwezig, getuige een kaart uit dat jaar (afb. 8). De eerste schriftelijke vermelding die met

zekerheid aan deze locatie kan worden gekoppeld is uit 1727: Wemmert Croes verhuurt aan Jan Jansen de Jongh: 'sekere des verhuurders huijsinge en getimmer met de vogelkooij, mitsgaders twee mergen lands, [...] ende nogh twee mergen lands gelegen op Westraven'. Voor een periode van 18 jaar, en jaarlijks 80 carolusguldens. De toepacht bestaat uit: 'twaalf gewaardend vogelen en hondert eieren'.¹³ In 1754 huurt Willem den Ouden voor zes jaar 'zeeckere huijsinge en vogelkooij met ontrent agtien morgen zoo hooij als weijland gelegen onder den geregte van Gaalcop, mitsgaders nog twee morgen zoo hooij als weijlant gelegen onder den geregte van Westraven.' Het eerste jaar voor 220 gulden (dan blijkbaar exclusief de eendenkooi), de volgende jaren voor 300 gulden. Toepacht: 'twaalf entvogelen twaalf watersnippe en een koppel jonge gansen t gunt in geen afslag van de beloofde huurpenningen zal strekken'.¹⁴ In 1759 is voor het eerst sprake van 'een hofstede genaamd de Kooij groot vier mergen zo weijland, boomgaard, kooij en tuijn.' De huur bedraagt 110 gulden per jaar en jaarlijks 'ses schaapekaasjes en 25 eijeren tot toepacht'.¹⁵ Blijkbaar is de huur in 1764 wat lager, want Wouter Dirkse de Kok huurt voor zes jaar en jaarlijks 66 gulden 'een huijsinge genaemt de Kooij met twee mergen kooij en twee mergen weijland [...], bij den heer verhuurder en Alfheurus Helsdingen jaren in huure gebruikt'. 'Dat den heer verhuurder aan hem behoud den vrijen overweg over 't gemelde land alsmede al 't houtgewasch zoo van stamhout als ander op voorsz kooij of land staande, uijtgesonderd de knootwil-

lige off weke hachout dat den huurder sal genieten', te hakken in het vierde jaar.¹⁶ De laatste vermelding dateert van 1792, wanneer huisman Andries de Wit voor zes jaar 'zeekere huizinge genaamd de Kooij met twee mergen kooij en vier mergen wijland' huurt. De huurt bedraagt 110 gulden per jaar, met een toepacht van 'zes schaapekaasjes en vijventwintig eijeren'.¹⁷

4 of 5. Galecop

Van enkele oude en informatieve vermeldingen kon helaas niet worden vastgesteld op welke eendenkooi deze betrekking hebben. De oudste (uit 1670) vermeldt een verhuring voor zes jaar van 'seeckere vogelcoij met eenig landt [twee morgen] daer aen waer van de drie hoeken tegenwoordich met stickhout bepoot sijn', jaarlijks 80 gulden. 'Ende sal hij huerder daer en boven gehouden sijn jaerlijcx tot toepacht te geven acht geweert vogelen en vijftich eijeren [...]. Den huerder sal de versz. koij aenveerden gelijk die nu ten tijdt bevonden wordt, met soodanige netten, enten ende smaeltten als daer aen behooren, ofte opcomen sulen, sonder dat den verhuurder in eenige opleveringh den selven gehouden sal sijn, doch sal den comparant huerder gehouden sijn bij expiratie van de versz. huerjaren de versz. koij op te leveren met sijn netten ende gespan bequame omme te gebruikken, ende alsdan daerinne te laten seventig enten ende dertich smaeltten sonder daer voor eenige vergoedingh van den verhuurder te hebben'. 'Ende sal hij huerder voorts de versz. koij niet anders gebruikken dan als een goet coijman behoort te doen'.¹⁸

Afb. 10. Pachter van de eendenkooi [6], tevens koddebeier/ jachtopziener Evert Hoolwerf bij de Rietput, jaren 1960 (collectie HKN, inv. FVZ523)

Afb. 11. De palen in de Rietput waaraan de rieten of wilgen matten werden bevestigd, jaren 1960 (collectie HKN, inv. FVZ790b)

Afb. 12. De Rietput, jaren 1960 (collectie HKN, inv. FVZ789c)

6. Vreeswijk

In Vreeswijk waren, voor zover bekend, geen 'klassieke' eendenkooien met vangpijpen aanwezig. De eendenkooi in de Rietput nabij de Parallelweg en de Geindijk is een 'vreemde eend in de bijt'. Hier was een eendenkooi aanwezig in een al aanwezige natuurlijke waterplas. Het is niet bekend sinds wanneer hier eenden werden gevangen. Er stonden stokken/palen in de grond in het water, waartegen rieten of wilgen matten waren bevestigd. Deze functioneerden zoals de schermen bij een klassieke vangpijp. Ook

waren rieten schuilhutjes op de plas in gebruik, bereikbaar met de roeiboot (afb. 10, 11 en 12). Er werd gebruik gemaakt van lokeenden. Waren de wilde eenden eenmaal binnen bereik, dan werden ze afgeschoten. De geschoten eenden werden verkocht aan poeliers of andere afnemers. Een eend bracht rond 1960 zo'n drie gulden op. Deze locatie was tot in de jaren 1960 in gebruik en werd gepacht door Evert Hoolwerf, tevens koddebeier of jachtopziener in Vreeswijk, aangesteld door een eenheid van de Rijkspolitie als toezichthouder. Ook werd hij ingescha-

keld door particulieren (boeren, grootgrondbezitters) om toezicht te houden op de landerijen, voornamelijk voor het voorkomen van illegale stroperij (een kat-en-muisspel) en milieudelicten. Ook verrichtte de opziener in opdracht van de gemeente incidenteel werkzaamheden. Tot in de jaren 1960 werd het jachtrecht toegepast, waarbij men periodiek en tegen betaling een vergunning en een jachtakte diende te verkrijgen. Koddebeiers/jachtopzieners waren vanwege hun ervaring en bekendheid in het terrein betrokken bij de legale organisatie van drijf-

Afb. 13. Het gebied Het Klooster in 1968. De griend waarin eendenkooi [7] ligt is gemarkeerd (bewerking auteur; kaart via: <https://www.topotijdreis.nl/>)

Afb. 14. Luchtfoto uit 2009 van de A27 en afrit Nieuwegein. Op de voorgrond, onder en rechts van de rotonde, het zuidoostelijke restant van het griendbos. Rechts de Waalsewetering. Het genoemde restaurant ontbreekt op deze foto (collectie gemeente Nieuwegein)

jachten voor de rechthebbenden (vanaf 1954 alleen nog toegestaan bij een aaneengesloten grondbezit van 40 hectare).¹⁹

7. Vreeswijk

Aan het einde van de Tiendkade, vrijwel tegen de Waalsewetering (nu: ter plaatse van de parkeerplaats bij restaurant Hajé), bevond zich in de naoorlogse periode eveneens een eendenkooi. Deze werd eveneens gepacht door een onbezoldigd ambtenaar van de eenheid van de Rijkspolitie, die verantwoordelijk was voor toezicht op stroperij en andere illegale praktijken, met als werkterrein de polder ten oosten van de Beatrixsluis in Vreeswijk en een deel van Tull en 't Waal. Een bestaande griend nabij de Waalse-

wetering (genaamd 'de wilde griend'²⁰) werd uitgegraven om zo een kooiplas te creëren (afb. 13 en 14). Deze kooi kende net als die in de Rietput geen vangpijpen, ook hier werden de wilde eenden gelokt en vervolgens afgeschoten.²¹ De gebiedsnaam 'Wierse broek' duidt op de lage ligging van het gebied.

Conclusie en tot slot

Uit het voorgaande blijkt dat er door de tijd en geografisch gezien sprake is van een grote diversiteit in verschijningsvorm, vorm van beheer en uitbaten van dergelijke eendenkooien. De periode waarin de klassieke kooien (meestal 'vogelkooien' genoemd) in gebruik waren, is de periode 1600-1800. Er lijkt sprake van

een standaardafmeting voor een perceel met kooi en kooibos van twee morgen (ca 1,75 ha). Ze liggen zoals verwacht op komgrond, uitgezonderd eendenkooi [3] in het Nedereind. De latere eendenkooien (Vreeswijk) zijn niet eendenkooien in de klassieke zin. Vermeldingen over het recht van afpalen van 'stiltegebieden' rond de kooien werd niet aangetroffen in de bronnen. De exploitatie was lucratief voor huurder en verhuurder. Wat opvalt is dat Gerrit Janse van Leeuwen en zijn weduwe zowel aan eendenkooi [1] als [3] zijn gerelateerd. Het toponiem 'kooigat' komt als veldnaam meerdere keren voor. De vraag is of andere veldnamen aanwijzingen bevatten over de aanwezigheid van een eendenkooi, of 'slechts' over de

Verplichtingen voor de kooiker

Deze bepalingen in een huurakte uit 1721 geven aan hoe de huurder dient om te gaan met het hakhout op het perceel en in welke staat de kooi dient te worden opgeleverd na afloop van de huurperiode:

'Seeckere des verhuurders vogelkooij groot ontrent twee mergen met sijn bepootinge en beplantinge mitsgaders vrugtdragende boomen daar op staande'. Voor drie jaar, tegen 45 gulden per jaar 'en tien gewaerd vogelen. [...] Den huurder sall wanneer het [griend]hout houwbaar is het selve inde vacken hacken en sulx seq als het behoord, en ontrent vogelkooijen gebruikelijk is, en alsdan het selve weder met stek moeten besetten. [...] Voorts sal den huurder ten eijnde dese huurjaren de voorsz. kooij en landerijen na behooren moeten opleveren, met sijn nette en gespan, soo als een goede kooij vereijst werden, ende daer op moeten laten tagtigh eenden met dartigh smaent, off pijlstaerten, well meerde, maer niet minder'. De verhuurder blijft beschikken over al het andere hout, omgevallen bomen denen tot brandhout. 'soo als den verhuurder ook vrij sall staen omme op eene behoorlijcken tijde tot sijnen kosten het wet [de plas] van de voorsz. kooij te doen uijtbaggeren ende den bagger te doen brengen ter plaatse het de verhuurder goed duncken sall'.²²

natuurlijke aanwezigheid van eenden. Zo is aan de Wierselaan in Vreeswijk rond 1800 sprake van een griend genaamd 'de Krak'. Nabij de Bongenaar bevond zich de hofstede en parkaanleg, genaamd 'het Eendennest' en nabij eendenkooi [1] bevindt zich de boerderij Eendenvreugd (al

in 1917 zo geheten), aan de Nedereindseweg in Rijnenburg.

In de directe omgeving van Nieuwegein bevinden zich veel (voormalige) eendenkooilocaties, die zijn in dit artikel buiten beschouwing gebleven. Op het grond-

gebied van de voormalige gemeenten Vreeswijk en Jutphaas zijn geen tastbare en zichtbare elementen of resten meer aanwezig die herinneren aan de aanwezigheid van eendenkooien.

Noten

- 1 'Eendenkooien in de kommen. Hoe eendenkooien in de komgebieden van de Culemborgerwaard beïnvloed zijn door het landschap en hoe ze het landschap beïnvloeden'. Masterscriptie Landschapsgeschiedenis. Karlijn Stelder, 2023. Via: <https://www.rug.nl/research/kenniscentrum-landschap/voor-studenten/masterscripties/2023-mascr-eendenkooien-kommen-culemborgerwaard-k-stelder.pdf>
- 2 Idem p.44 en 53; <https://www.eendenkooien.nl>
- 3 <https://kooikersvereniging.nl/eendenkooien/nederlandse-eendenkooien/de-verschillende-types>
- 4 'Eendenkooien in de kommen. Hoe eendenkooien in de komgebieden van de Culemborgerwaard beïnvloed zijn door het landschap en hoe ze het landschap beïnvloeden', p.11 en p.19. Voor de Culemborgerwaard geldt dat de kooien vrijwel allemaal op kalkarme vaaggronden liggen.
- 5 Idem.
- 6 Aandachtspunt is dat een 'kooi' ook betrekking kan hebben op een kooi voor het vee.
- 7 HUA notarieel archief 34-4.1679 J. KELFFKENS
- 8 HUA notarieel archief 34-4
- 9 Mondelinge mededeling Ton Kippersluis, 2016. Uit de overlevering is bekend dat hier stoppels waren, als restant van een voormalige griend.
- 10 HUA archief 216 De Dom, inv. 1413-30
- 11 HUA archief 216 De Dom, inv. 1413-32
- 12 HISGIS Utrecht (Ad van Ooststroom). Via: <https://portal.giscloud.com/map/1225327/hisgis-utrecht/>
- 13 HUA notarieel archief 34-4.1191 C. F. PRONCKERT
- 14 HUA notarieel archief 34-4.1666 J. KELFFKENS
- 15 HUA notarieel archief 34-4.1543 L. VAN DER PAUW
- 16 HUA notarieel archief 34-4.1908 W. DOP
- 17 HUA notarieel archief 34-4.2363 D. J. VAN OLST
- 18 HUA notarieel archief 34-4.603 W. VAN VELPEN
- 19 <https://natuurtijdschriften.nl/pub/589436/ZGDR1990001001007.pdf>
- 20 Mondelinge mededeling dhr. F. van Zutphen, 2014. Naar informatie van griendwerker J. Bos, 1963.
- 21 Grote dank aan Anton van den Bosch voor het vastleggen en delen van informatie uit zijn gesprekken met de voormalige opzichter en pachter van de eendenkooien [6] en [7] in Vreeswijk.
- 22 HUA notarieel archief 34-4.1186 C. F. PRONCKERT

Correctie

In de vorige Cronyck de Geyn stond het artikel 'Huis de Wiers op 18^e eeuwse afbeeldingen' van Bart Jan Damstra. Afbeelding 2 betreft de Wierse molen aan de Hoonwetering of Molenvliet op een kaart uit ca. 1630. Onder de Vaartse rij. Het noorden is links. Hierbij de uitsnede van de kaart, zoals Bart Jan Damstra u die wilde laten zien.

Verhalen doen er toe

werkgroep exposities

In het afgelopen jaar heeft Museum Warsenhoeck met de expositie 'JONG in de OORLOG' aandacht besteed aan de bezettingstijd in de twee dorpen die toen nog niet één gemeente waren. Hoe een kind die jaren heeft beleefd is door bijna niemand opgeschreven. Wel hebben we Nieuwegeiners kunnen vinden die hun jeugdherinneringen aan ons hebben verteld. Die verhalen zijn bekeken door bijna duizend kinderen en door ruim vijftienhonderd volwassenen.

Verhalen vertellen we door

De Historische Kring Nieuwegein geeft al jaren rondleidingen voor leerlingen van groep 7 en groep 8 als onderdeel van het project Dit herdenken wij. Dan wordt ter plaatse het verhaal verteld over 7 mei 1945 en besproken wat de betekenis van het oorlogsmonument is. Dit jaar kwamen de leerlingen naar het museum en hoorden ze verhalen vertellen door mensen die het zelf hadden meegemaakt. Hoe Jan Scholman in de kelder van de dominee het schietgeweld op 7 mei wel kon horen, maar niet kon zien- hij kon als kleine jongen bij het eerste dodelijke schot niet over de mensen heen kijken, maar begreep dat het gevaarlijk zou worden. Hoe Joop van Leeuwen met zijn oudere broertje vanuit de voorkamer van boer Kievit de gewelddadige huiszoeking beleefde. Beide jongens hebben later deze verhalen verteld aan hun kinderen, maar misschien een beetje voorzichtig en zeker niet zo uitvoerig als nu op film is vastgelegd. Hun kinderen en familieleden kunnen die wat ingehouden verhalen zoals ze die dertig, veertig jaar geleden hoorden op waarde schatten, nu ze zo veel meer details hebben gehoord.

Ook verhalen over de hongerwinter en over schaarste zijn door de filmbeelden concreter geworden dan bonkaarten en voedselbonnen in een vitrine kunnen doen. De expositie kon niet zonder een graanmolentje, zeker niet als die molen op Plettenburg is gemaakt in 1944.

Alle twaalf geïnterviewden noemen angst voor overvliegende vliegtuigen als één van de dingen die ze zich nog steeds herinneren. Ook nu nog kijken ze waar een vliegtuig dat ze horen, vandaan komt. Die angst staat los van de verhalen over neergestorte vliegtuigen zoals die worden verteld door Rein Boere, over wrakstuk-

ken in zijn bedje, en Geertje Frericks over de Duitse piloot die bij Oudegein neerstortte. Al zal het dramatische verhaal over Jopie Hoveling, die op Plettenburg slachtoffer was van een neerstortend Engels vliegtuig, ook hebben bijgedragen aan de angst voor vliegtuigen in de laatste oorlogsjaren.

Verhalen horen bij cultureel erfgoed

Renée Blom heeft in de periode 2019-2025 heel veel verhalen verzameld over wat mensen in Vreeswijk en Jutphaas - inclusief Hoograven dat toen onderdeel was van de gemeente- in de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt en beleefd. Haar eerste bundel Twee dorpen in Oorlogstijd was niet alleen in korte tijd uitverkocht, ook veel mensen reageerden door hun eigen verhaal aan te dragen; binnen een jaar verscheen een tweede deel. Ook in de jaren daarna kreeg Renée Blom nog een flink aantal tot dan toe onbekende verhalen. Daarmee maakte ze haar derde en laatste deel van Twee dorpen in Oorlogstijd, dat verscheen in mei 2025.¹

Huiskamer in de jaren '70

Al deze persoonlijke verhalen horen bij het cultureel erfgoed van Nieuwegein, zoals wordt onderkend in het verdrag van Faro.² Dit verdrag stelt dat ons erfgoed

een functie heeft voor de samenleving en dat we daarom er zorgvuldig mee moeten omgaan. Dus niet alleen de historische plek of het voorwerp is belangrijk, maar ook de verschillende betekenissen ervan voor de samenleving. Zo kan ons Nieuwegeins erfgoed bijdragen aan de ontwikkeling van Nieuwegein als gemeenschap en het welzijn van Nieuwegeiners.

Verhalen van de eerste Nieuwegeiners

Als vanaf 1 juli 1971 de gemeente Nieuwegein officieel bestaat, worden mensen die dan naar Nieuwegein verhuizen formeel 'de eerste Nieuwegeiners'. Er zijn heel verschillende redenen voor verhuizingen naar Nieuwegein, van een nieuwe baan in de nieuwe gemeente tot de beschikbaarheid van een betaalbare woning. Al die 'eerste Nieuwegeiners' zijn ook verhuisd met verwachtingen over hun huis, hun woonomgeving, hun toekomst. Die verschillende ervaringen worden wel verteld, maar in te kleine kring. In de 'Canon van Nieuwegein'³ is weinig aandacht voor kleine, persoonlijke verhalen. Die willen wij nu ophalen. En al die verhalen samen dragen bij aan 'het verhaal van Nieuwegein'. Het zijn verhalen die verteld en bewaard moeten worden.

Museum Warsenhoeck is de plaats waar wij, de Historische Kring Nieuwegein, die verhalen gaan verzamelen in een daarvoor nagebouwde huiskamer uit de jaren '70. In die kamer staat een speciale stoel voor de verhalenverteller. Lees de oproep op de volgende pagina. Iedereen die komt vertellen kan een voorwerp, een document meenemen en dat tijdelijk in bruikleen geven voor de toekomstige expositie. Die expositie krijgt als titel: 'Een hoopvol begin ...?' Wij zien u graag!

1 Renée Blom Twee dorpen in oorlogstijd (de drie delen zijn te koop in Museum Warsenhoeck).

2 In Nederland is het Verdrag van Faro op 10 januari 2024 geratificeerd.

3 Canon van Nieuwegein (te koop in Museum Warsenhoeck).

Ben jij een eerste Nieuwegeiner?

Als je die vraag met een voorzichtig **JA** beantwoordt of met een overtuigend **Ja natuurlijk**, kom dan in onze verhalenstudio vertellen wat je van die eerste tijd herinnert.

Wanneer ben je in Nieuwegein komen wonen? Hoe herinner je je het eerste huis waar je woonde, de straat, de burens? Had je lang uitgekeken naar deze woning? Heb je nog foto's van de verhuizing of misschien zelfs bouwfolders of brieven van de woningbouwvereniging? Herinner je je de gesprekken met burens over de aanleg van een de tuin, de speelruimte voor kinderen? Welke andere Nieuwegeiners ontmoette je waar en bij wat voor gelegenheden, zoals bij de sportclub, de school van kinderen, de buurtwinkel en later het winkelcentrum.

Ga zitten in de verhalenstoel en vertel!

Hoe belangrijk vond je activiteiten in de wijk, heb je met anderen een eerste buurtfeest van de grond getild? Of was je druk bezig met inrichten van eigen huis en tuin en met het regelen van kinderopvang met familie of vrienden? Was je, eenmaal gesetteld, al snel op zoek naar een ander, groter huis? Kom vertellen wat Nieuwegein voor je betekent in onze verhalenstudio!

Collectie Van Zutphen - de Dorpskerk van Vreeswijk voor 1963

Bart Jan Damstra

In 2023 mocht de Historische Kring van de erven van de heer F. van Zutphen zijn historisch waardevolle, omvangrijke en belangrijke historische en topografische Collectie Vreeswijk ontvangen. In deze bijdrage aandacht voor de Vreeswijkse Dorpskerk met de situatie vóór de restauratie in de periode 1963-1965. De (dia's van) foto's, aangevuld met gegevens uit het oud-archief van de Nederlands Hervormde kerk¹, vertellen een verhaal van bijna 350 jaar bouwen en verbouwen.

Afb. 1. Zicht op de Dorpskerk vanaf de Dorpsstraat, voor de restauratie in 1963-1965, ca. 1960 (collectie HKN, inv. DVZ0005)

Kerkgebouwen

De huidige Dorpskerk aan de Dorpsstraat/Molenstraat dateert van 1682-1683. De voorganger van deze kerk – op dezelfde plek en met dezelfde plattegrond – dateerde van 1638-1641 en werd in het Rampjaar 1672 verwoest in de strijd met de Fransen. Van deze kerk is maar één afbeelding bekend, die dateert van kort na de verwoesting (afb. 2). Dit gebouw met de plattegrond van een Grieks kruis was net als haar opvolger gebouwd naar de principes van de centraalbouw; na de reformatie stond de preekstoel centraal. Opvallend verschil met het huidige gebouw is dat zich in de kopse kanten twee smalle(re) ramen bevonden, met daarboven in de doorlopende gevel een klein rond raam.

Afb. 2. De in 1672 verwoeste Dorpskerk uit 1638-1641, gezien vanuit het zuiden. Uitsnede van een aquarel van Vreeswijk (ook wel: De Vaart), getiteld 'Vue de Vaert' (collectie Mobilier National Les Gobelins)

Afb. 3. De Noorderkerk in Amsterdam uit 1620-1623 ([https://nl.wikipedia.org/wiki/Noorderkerk_\(Amsterdam\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Noorderkerk_(Amsterdam)))

Dit gebouw leek uiterlijk sterk op de Noorderkerk in Amsterdam, die van 1620-1623 dateert, maar een andere architect kende (afb. 3). De in 1682-1683 gebouwde Vreeswijkse Dorpskerk werd nu in een meer sobere classicistische stijl uitgevoerd (afb. 1). Het classicisme is een culturele en artistieke stijlperiode, ca.

1640-1720, waarbij men terugkeerde naar de klassieke Griekse en Romeinse voorbeelden, met het streven naar perfectie en evenwicht.

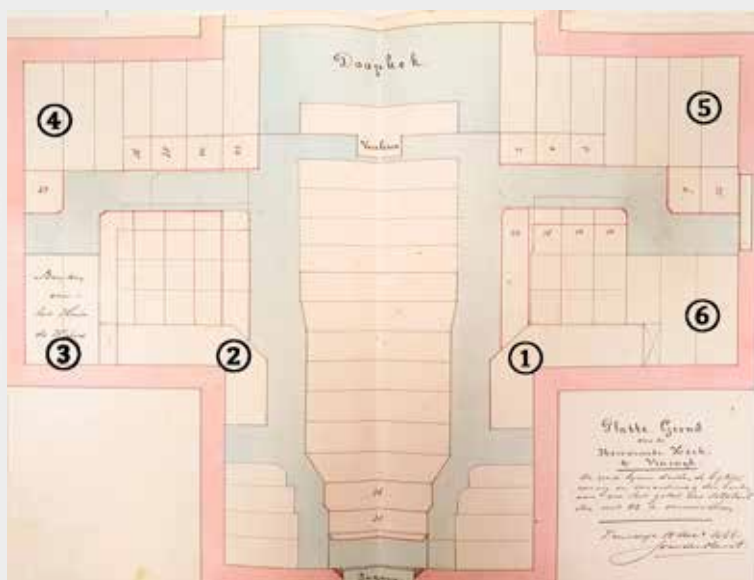
'Stoele lijst' en plattegrond

In de periode 1963-1965 vond een grote restauratie plaats, waarbij het interieur grondig is gewijzigd en veel historische betimmering verloren is gegaan. De toenmalige situatie van zowel interieur als exterieur was echter (ook al) het resultaat van bijna driehonderd jaar aanpassen en verbouwen. De eerste betrouwbare plattegrond van de kerk dateert van 1742, in de vorm van een beschilderd houten kruis (afb. 4), welke zich bevindt in de consistorie van de kerk. Daarop zijn de preekstoel en daarvoor het doophek (deze omsloot de 'dooptuin') te zien. Verder zijn de 'herenbanken' aangegeven, inclusief wie de toenmalige eigenaren/gebruikers zijn. Dit zijn het gerecht van Vreeswijk, het stadsbestuur van Utrecht

¹ Indien niet anders vermeld, afkomstig uit: HUA archief 1634 Vreeswijk Nederlandse Hervormde Kerk, inv. 136

Afb. 4. Geschilderde plattegrond uit 1742. De toegevoegde nummering verwijst naar de foto en beschrijving per bank (bewerking auteur; foto auteur, 2021)

Afb. 5. Plattegrond uit 1866. De originele genummerde delen op de tekening langs de paden 'duiden de bijtimmering en verandering der banken'. De toegevoegde nummering verwijst naar de betreffende foto en beschrijving per bank (bewerking auteur; HUA archief 1634 Vreeswijk Nederlandse Hervormde Kerk, inv. 136)

en de in het dorp woonachtige notabelen. Er (b)lijkt een planmatige opzet te zijn voor de herenbanken, met symmetrie in de plaatsing aan de zijden en in de hoeken maar ook een zekere 'afstemming' in de uitvoering. De plekken voor het gewone volk zijn met 'Gemeen' aangeduid. Vanaf 1830 zijn lijsten overgeleverd van huurders van (plekken in) banken, stoelen en bijbels. Ook is een plattegrond uit 1866 overgeleverd (afb. 5). Deze nauwkeurige en gedetailleerde plattegrond geeft inzicht in het bankenplan, inclusief

een uitbreidingsplan die 42 extra zitplekken moet opleveren, herkenbaar aan de nummering. Dit wordt vooral met verlenging van bestaande banken en het plaatsen van enkele nieuwe banken bereikt. Een kort daarna gebouwde galerij (nog niet zichtbaar op de tekening) leverde ruim 70 extra zitplaatsen op.

Begraven

Er werd tot aan het algemene verbod op het begraven in kerkgebouwen volop begraven in de Dorpskerk. Van de 1406

begravingen in de periode 1708-1811, vonden er ten minste 230 (=16%) plaats in de kerk. De graven werden gehuurd of gekocht. Het hoogste aangetroffen grafnummer in de administratie is 70. De nog bestaande 18^e eeuwse grafzerk van kerkmeester Barend de Harde, naast de preekstoel, heeft nummer 43. Enkele voorbeelden uit de registers van begravingen binnen het doophek (reeds in de jaren 1950 verwijderd): 1744: begraven 'binnen 't hek onder de kleijne steenen'. 1795: 'hier in de kerk ten zui-

Lijst der gehuurde plaatsen in de Hervormde Kerk te Vreeswijk, met daaraan alomten zamen.

Namen der Huurders	Letter der Banken	Aanmerkingen
W. de Meulen (1 pl.)	1	Orgelbank
	2	Bank van A. Stambach
M. de Meulen (4 pl.)	3	
M. de Meulen (1 pl.)	4	Stoffenbank
J. de Meulen (1 pl.)	5	Bank van J. Roth
M. de Meulen (1 pl.)	6	
M. de Meulen (1 pl.)	7	

Afb. 6. Fragment van 'Lijst der gehuurde plaatsen in de banken in de Hervormde Kerk te Vreeswijk', 1830 (HUA archief 1634 Vreeswijk Nederlandse Hervormde Kerk, inv. 185)

Afb. 7. Grafzerk van Jan Gerhard Wichers uit 1808, naast de preekstoel. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 8. Bank 1: van het gerecht Vreeswijk (het dorpsbestuur). Op lijst 1830: 'Gerechtsbank'. De oriëntatie van de banken ervoor is anders dan op de tekening van 1866 (afb. 5). Rechtsboven een deel van de galerij. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 9. Bank 2: van de stad Utrecht. Linksboven een deel van de galerij. De luifel is in 1891 vernieuwd. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 10. Bank 3: 1866: 'Banken van het Huis de Wiers'. Rechts bank 4. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 11. Bank 4: van onbekende eigenaar(en). Op enig moment aan de linkerzijde uitgebreid, herkenbaar aan de bredere panelen. Geheel links bank 3. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 12. Bank 5. 1742: 'Out Gerecht en Kerkenraat'. 1866: 'de notabelen en regeringsbank'. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 13. Bank 5 (links, zie ook afb. 12) en bank 6 (rechts), in 1742 eigendom van de familie Kalden. Daartussen de deuren aan de Molenstraatzijde. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 14. Zicht op de galerij, ondersteund door één zuil aan de voorzijde, met links en rechts de beide trappen. Uiterst links en rechts de banken 1 en 2. Achter de pilaar het toenmalige toegangsportaal aan de Dorpsstraatzijde. Ca. 1960 (collectie HKN, ongenummerd)

Afb. 15. (Ontwerp)tekening van de galerij uit de jaren 1860. Deze kent twee zuilen aan de voorzijde en een gesloten betimmerd front (HUA archief 1634 Vreeswijk Nederlandse Hervormde Kerk, inv. 136)

den van de predikstoel binne het doophek'. 1808 (graf Jan Gerhard Wichers): 'Begraven ten noorden van den predikstoel binnen het hek in zijn edele graf

bij wijze van koop van de kerk voor de somma van f. 125,-'.² Het grootste deel van de begravingen vond plaats op het kerkhof aan de oostzijde van de Oude

Sluis, de plek waar tot 1585 de middeleeuwse kerk heeft gestaan. Deze begraafplaats aan de Gildenborglaan is nog altijd in gebruik.

Grote wijzigingen

Rond 1820 wordt het metselwerk in de raampartijen vervangen door gietijzeren ramen. In 1817 vind de aanbesteding plaats voor het 'uitbreken, en wegruimen van tien steene middelpenanten, uit de lichtgaaten der kerk', en wordt in 1829 melding gemaakt van 'en ingemaakt een van plaat eisere raampjie ter lugting der kerk'. Blijkbaar is de vloer er ook niet best aan toe: een groep leden biedt in 1827 in een brief met toegezegde bedragen per persoon financiering aan 'op dat langs dezen weg de zoo hoogstnoodzakelijke reparaties aan de kerk mogen kunnen geschieden, die door het leggen van eene nieuwe vloer schier, ja zelf geheel

² Citaten uit: Overlijdensregister Vreeswijk 1708-1714 (transcriptie Jan Schut)

onvermijdelijk zijn.’ In 1839 wordt voor het eerst een orgel geplaatst, boven de preekstoel en de consistorie. Deze werd door de bekende orgelbouwersfamilie Van der Meer voor f 1350,- geleverd. In 1904 wordt het huidige orgel geplaatst, het oude orgel wordt verkocht aan de gereformeerde kerk van Lopik.³ Tegenover de preekstoel wordt in de jaren 1860 een plan voor een ‘te bouwen gaanderij en daarmede noodzakelijken uitbouw van het portaal’ opgesteld en uitgevoerd. De houten draagconstructie van deze galerij wordt in 1916 vervangen door stalen balken. Van de twee frontpilaren bleef er één in gebruik. Voorwaarde was dat ‘het front aanzicht betimmerd [wordt] gelijk aan het klankbord boven de preekstoel’ (afb. 16). Het geheel van de betimmering van het front van de galerij, het doophek en klankbord en galerij rond het orgel wordt zo een eenheid.

Restauratie 1891-1894

Een eerste grote en ingrijpende restauratie vindt eind 19^e eeuw plaats. De Leidse restauratiearchitect is helder in zijn oordeel in 1891. Met betrekking tot de raampartijen: ‘eindelijk zou, als iets zeer bevordelijks om aan ‘t geheel die indruk van waardigheid verleenzen zoozeer bij zulk een gebouw gewenscht, moeten beschouwd worden, ‘t vervangen der ijzeren fabrieksramen door werkelijk kerkramen

in cathedraal glas’. Deze zouden (pas) in 1963 vervangen worden. En verder: ‘Iets zeer bijzonders in deze kerk is, dat ‘t gehele oorspronkelijk ameublement nog aanwezig en in eiken (wagenschot) hout uitgevoerd is. Het ligt dus voor de hand, het geheel schoon te maken, het beschadigde te herstellen en daarna ‘t geheel dof te lakken of in de was te zetten’. De betimmering van het plafond bestond oorspronkelijk uit brede eiken planken. Maar in de stukken van 1877 is te lezen: ‘Het afbreken van de kapbeschietsing, en het beschrootten berieten en stukadoren der koepelbetimmering’ en het witten van het geheel. Het oordeel in 1891: ‘Het plafond of gewelf is vroeger [1877] helaas gewit. Deze witkalk verwijderen en de oorspronkelijke beschietsing voor den dag brengen, zou zeker wenschelijk zijn, doch de onregelmatige naden en spijkers zouden aan ‘t geheel en vervallen aanzien geven. Het beste is dus ‘t plafond geheel met Amerikaansche greenen kraaldeeltjes te beschietsen’.

Restauratie 1963-1965

Vanaf 1955 is er herhaaldelijk beraad over de noodzakelijk geachte restauratie van het interieur, en start de noodzakelijke correspondentie met de instanties. In 1956 wordt het kerkgebouw op de Voorlopige Monumentenlijst geplaatst en enkele jaren later is het een volwaar-

dig rijksmonument. Restauratie zal onder monumentenzorg plaatsvinden. Men zet in op wijzigen van de toegang en het verbeteren van het aanzien van de muren (het afbikken van het pleisterwerk) en het vervangen van de banken van verschillende afmetingen en vorm door gelijk uitgevoerde banken die een goede zitplaats bieden. Restauratiearchitect en uitvoerder W. Stooker wordt in 1960 aangesteld, en krijgt de opdracht: ‘plaats zo veel mogelijk banken en stoelen’. Hoewel delen van het houtwerk er slecht aan toe waren, kan de restauratie gerust een verbouwing worden genoemd in de tijdsgeest van de jaren ‘60. Met name het interieur moest het ontgelden: de herenbanken en overige banken, de galerij (werden gesloopt, het doophek was eerder al verwijderd). De vloertegels werden herschikt, de grafkelders geruimd en twee grafzerken kregen een nieuwe plek. De 17^e eeuwse preekstoel bleef, maar de voet werd verlaagd en de betimmering achter de preekstoel bleef, hoewel iets gewijzigd, grotendeels behouden. Ook werd het schrootjesplafond vervangen door brede grenen planken. In 1977 werd een grondige restauratie van het orgel afgerond. De kerk is ondanks de vele aanpassingen een mooi voorbeeld van 17^e eeuwse kerkbouw.

Afb. 16. Zicht op het doophek met lessenaar en de preekstoel (HUA archief 1634 Vreeswijk Nederlandse Hervormde Kerk, inv. 136)

Afb. 17. Indruk van het verrichte sloopwerk tijdens de restauratie 1963-1965. De donkere plekken op de muur markeren de voormalige herenbanken (collectie HKN, ongenummerd)

3 HUA archief 1634 Vreeswijk Nederlandse Hervormde Kerk, inv. 140

Een zot carnavalslied uit het Jutphaas van de 16e eeuw

De strijd tussen Vasten en Vastenavond

Bert van den Brink

Carnaval wordt in 2026 in Nederland gevierd van zaterdag 14 februari t/m dinsdag 17 februari. In de late middeleeuwen begin 16e eeuw noemde men dit Vastenavond. Hoe bijzonder is het dat er een vastenavondgeschrift is, waarin Jutphaas specifiek wordt genoemd!

Vastenavondgeschrift, Jutphaas of omgeving

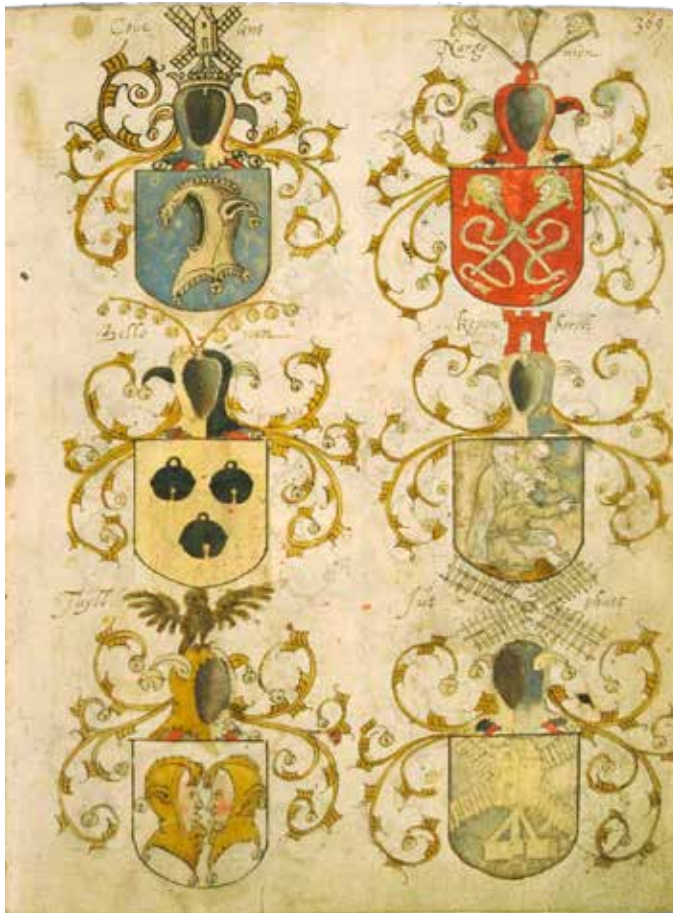
Eén van de oudste manuscripten met muzieknotatie in de collectie van het rijksmuseum Huis van het boek in Den Haag (voorheen Museum Meermanno) is het 16e eeuwse Vastenavondgeschrift. Door het museum omschreven als afkomstig uit Jutphaas of omgeving, midden 16e eeuw. Het is ook één van de meest curieu-

ze manuscripten in het museum, zoals uit afbeelding 3 blijkt. Het handschrift bevat een draaiboek voor de viering van de vastenavond. De nar is aan de macht. Dit is de omgekeerde wereld.

De online catalogus van het rijksmuseum Huis van het boek vermeldt het volgende. Het geschrift bevat 13 folio's met daarin illustraties van wapenschilden, passend bij de gefingeerde titels, in kleuren en

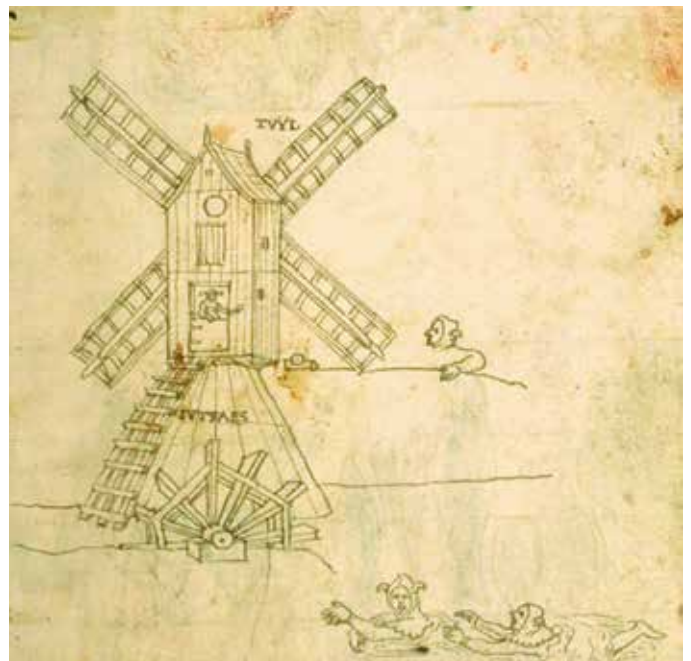
colphus byde Couels gratie Hertogh van Couelens, Nargonien ende Bellonen, Graue van Keylenborch, Tuyl ende Jutphaes, enz. enz" (zie afb. 1). Deze namen worden momenteel verder onderzocht. De wapenschilden en de schilddekking (de 'aankleding') geven de nodige aanwijzingen.

Volgens de historici Herman Pleij en Werner Mezger kan het handschrift op grond van watermerken en schriftuur worden geplaatst in de eerste helft van de 16e eeuw (ca. 1517). Voor dit artikel beperk ik mij tot pagina 376 en 377 van het Vastenavondgeschrift en vergelijk de twee liedjes die daarop staan met het schilderij De strijd tussen Vasten en Vastenavond van Pieter Breugel de Oude uit 1559. Ver-

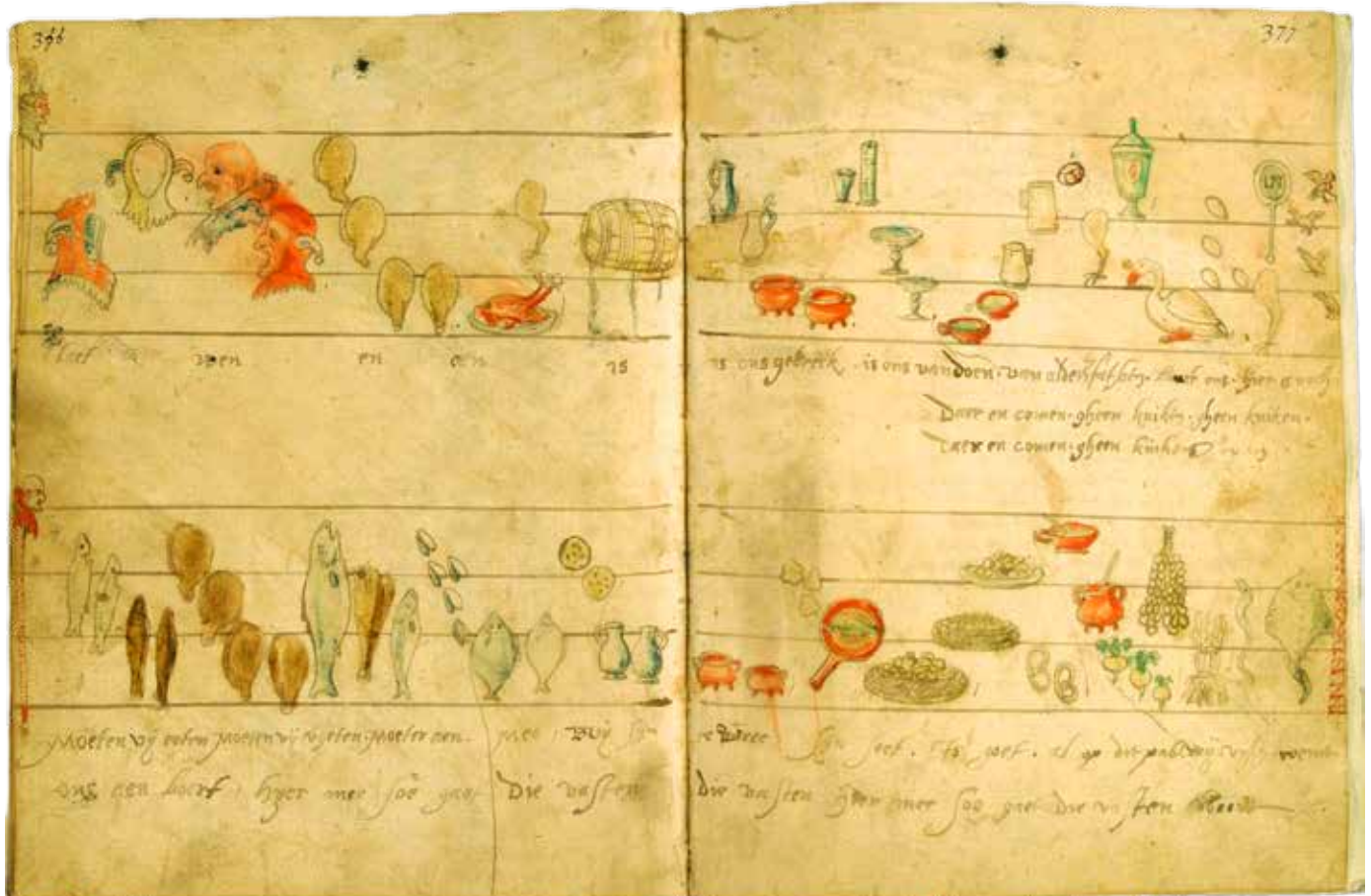
Afb. 1. Pagina 369 van het Vastenavondgeschrift (collectie Huis van het boek, 010 C 026).

Van linksboven naar rechtsonder: 'Couelens', 'Nargonien', 'Bellonen', 'Keylenborch', 'Tuyl' en 'Jutphaes' (met zowel als wapenschild als de schilddekking een molen).

Afb. 2. Uitsnede pagina 375 van het Vastenavondgeschrift (collectie Huis van het boek, 010 C 026).

In het bijschrift bij de molen staat zowel 'Tuyl' als 'Jutphaes'.

Afb. 3. Pagina 376 en 377 van het Vastenavondgeschrift (collectie Huis van het boek, 010 C 026).

wonder u door te kijken naar de afbeelding van de liedjes en het schilderij. Ziet u meer dan in dit artikel wordt beschreven dan hoop ik dat u deze opmerkingen en toevoegingen meldt.

Vastenavond- en vastenlied

Eén van de bladzijden (zie afb. 3) van het Vastenavondgeschrift bestaat uit een tekening van twee liedjes, die horizontaal zijn verdeeld. Het bovenste lied is het vastenavondlied en daaronder het vastenlied. De twee liedjes hebben wel heel bijzondere muzieknoden; zij hebben de vorm van de etenswaren, die in die tijd tijdens het feestmaal en vastenmaal werden gegeten en gedronken. Boven de vette etenswaren en onder de magere etenswaren.

Het bovenste lied begint met vier narren. De tweede heeft een witte zotskap en kijkt recht vooruit en zou heel goed de elders genoemde Hertogh Couelens kunnen zijn. De drie lager geplaatste narren zijn dan de graven van Keylenborch, Tuyl en Jutphaes. Na de narren staan vier pannenkoeken. Echt vastenavond voedsel, want bereidt met vet

en eieren (verboden in de vastentijd). Daarna een kapoen. Die heeft twee betekenissen: een vette gebraden haan en een deugniet/kwajongen. Vervolgens een lekkende bierton, kannen met wijn, stoofpotten, een gans en tot slot vier kuikens.

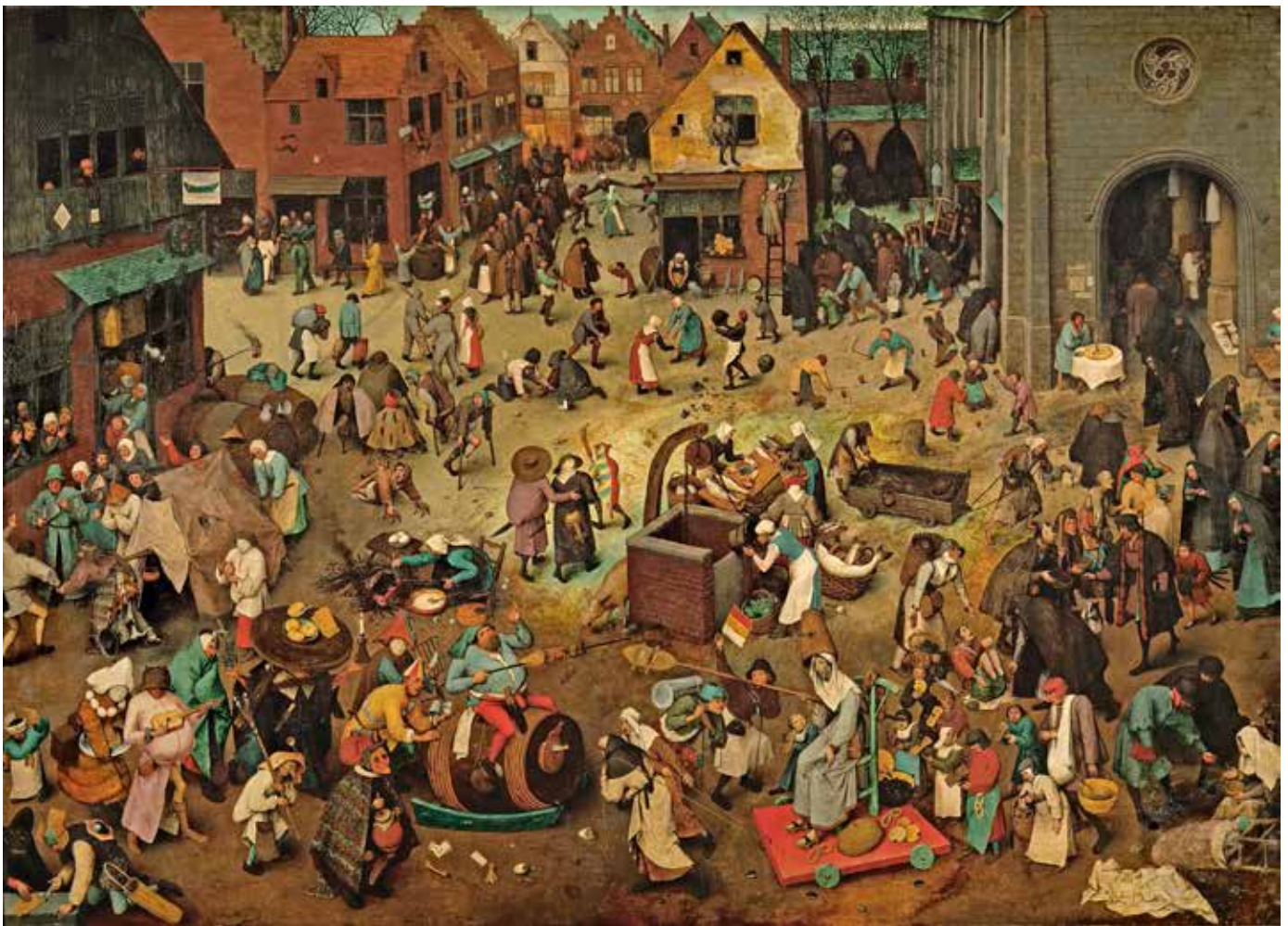
Het vastenlied toont vooral diverse soorten vissen, mosselen, noten, uien en knollen en zoute krakelingen. De krakelingen staan voor de broosheid van het bestaan. Bier en wijn zijn vervangen door kannen water. Hoe zou het hebben geklonken in het begin van de 16^e eeuw?

De liedjes zijn in Gregoriaans muzieknotatie afgebeeld, herkenbaar aan de vier lijnen waarop de noten staan (tegenwoordig zijn dit er vijf), de golvende lijn van de noten/etenswaren en de muzieksleutel. De muzieksleutel staat in beide liedjes helemaal links afgebeeld als een kop op een lange steel en is de voor Gregoriaanse muziek bekende Fa-sleutel. Het geheel is waarschijnlijk geïnspireerd op of overgenomen van de kerkelijke gezangen.

Het is sowieso interessant om u te verplaatsen in het leven, feesten en vasten van de mensen in het Jutphaas van begin 16^e eeuw. Ik nodig u uit om eens goed naar de afbeelding te kijken met de vragen: wat zie ik, wat zijn de verschillen tussen de twee liederen en wat betekent dat. Wie kan dit hebben verzonnen en getekend. Hoe bijzonder is dit!

Schilderij van Pieter Breugel de Oude

De vorm van twee liederen voor het feest en de vasten is heel bijzonder- en zeker voor de locatie van Jutphaas en omgeving. De strijd tussen vastenavond en vasten en het gebruik van levensmiddelen niet. Daarvoor is het interessant wat schilder Pieter Breugel de Oude in zijn schilderij De strijd tussen Vasten en Vastenavond uit 1559 heeft geschilderd (afb. 4). Het schilderij symboliseert de strijd tussen de uitgelaten 'gewone mensen' en diegenen die de boete en vasten belangrijker vinden. Simpel gezegd, een strijd tussen de niet-gelovigen en diegenen die zeer gelovig zijn en door middel van vasten, hun zonden vergeven willen krijgen.

Afb. 4. De strijd tussen Vasten en Vastenavond, schilderij van Pieter Breugel de Oude, 1559 (Kunsthistorisches Museum Wenen, inv. 1016)

Zonden zijn dan zaken die officieel door de kerk afgekeurd zijn. Het schilderij is historisch gezien juist, het leven was in die tijd namelijk echt zo. Het laat gewoon zien hoe de mensen in de middeleeuwen leefden. Het schilderij wees de mensen erop hoe men wél en niet mocht leven. De meeste mensen waren analfaabeet (konden niet lezen of schrijven) dus men kon hen alleen duidelijk maken wat wel en niet toegestaan was door middel van tekeningen of schilderijen.

Kijk en verwonder. Zodra je het schilderij van nabij bekijkt raak je verloren in de veelheid en de rijkdom van de details. Het schilderij nodigt uit tot om het steeds opnieuw te bekijken en elke keer vindt je er wel nieuwe dingen in. Het schilderij is in werkelijkheid te zien in het Kunsthistorisches Museum in Wenen.

In tegenstelling tot de tekening is in het schilderij de wereld verticaal verdeeld. Links de vastenavond en rechts de vasten. Links zien we hoe Breugel de vastenavond uitbeeld: de mensen zijn aan het feesten, drinken, spelen en luieren. Dit wordt in veel publicaties vet genoemd. Schuin boven de bierton liggen eieren op een schaalte en worden pannenkoeken gebakken. De dikke man op de bierton heeft een braadspit in de hand met daaraan o.a. een kapoen. Dit symboliseert het vette eten. Dit alles speelt zich af voor de herbergen.

Rechts is het vasten te zien: ingetogen, vrome, werkende mensen, die vis schoonmaken, ramen wassen, brood verkopen. Er zijn vissen, mosselen, droge koeken, stoofpot en zoute krakelingen. Op de stoel zit een magere vrouw met

een stok met plankje waarop twee vissen liggen. Dit symboliseert het magere eten. Dit alles speelt zich af voor de kerk. Veel plezier met het bekijken van de tekening en het schilderij.

De werkgroep Cultuurhistorie is actief

Een aantal jaren geleden hebben de leden van de werkgroep Cultuurhistorie het Vastenavondgeschrift getranscribeerd, onderzocht en gepresenteerd. Dit is een belangrijke bron voor dit artikel en mogelijk volgende artikelen. Er valt namelijk nog veel te ontdekken en te beschrijven over het leven in Jutphaas in de 16^e eeuw.

Activiteiten 2026

Historische Kring Nieuwegein

Verhalenstudio op de kunstzolder

Nu in Museum Warsenhoek

Een Nieuwegeinse huiskamer uit de jaren '70 zal bij u en bij veel bezoekers van de kunstzolder een gevoel van nostalgie oproepen. Weet je nog, het was voor ons echt een 'Een hoopvol begin...?', toch? De schilderijen zijn het Nieuwegein van toen in kleuren van die tijd. In de hoek staat de verhalenstoel al voor u klaar. Vertel in de verhalenstudio over toen u in Nieuwegein kwam wonen, neem een voorwerp mee dat uw verhaal tastbaar maakt.

In de vitrines boven en beneden brengen we zo met uw bijdragen het verhaal van Nieuwegein vanaf 1971 in beeld.

Lezing over rijksmonumenten in Nieuwegein

Donderdag 19 februari. Aanvang 20:00 uur – Bibliotheek Nieuwegein

Bart Jan Damstra schenkt in deze lezing aandacht aan de rijksmonumenten in Nieuwegein (welke zijn het, het belang, de rol). Daarna gaat hij specifiek in op de Dorpskerk in Vreeswijk, met name betreft dit het exterieur en interieur tot 1963. In 1963-1965 is het gebouw gerestaureerd, waarbij veel is gesloopt en verdwenen. Er zijn gelukkig foto's van voor en tijdens de restauratie en geschreven bronnen om dit te duiden.

Dag van de Vaart

Zondag 12 april

Een dag vol activiteiten.

Stadswandeling 's-Hertogenbosch met rondvaart over de Binnendieze

Zaterdag 18 april

Een bezoek aan de hoofdstad van Noord-Brabant, de 'Cultuurstad van het Zuiden'. Bewonder de schitterende Sint-Janskathedraal en vaar mee over de Binnendieze, die gedeeltelijk ook onder de stad doorgaat. Nadere informatie volgt op de website.

Lezing door Ad van Liempt

Woensdag 13 mei. Aanvang 20.00 - Bibliotheek Nieuwegein

In april verschijnt het derde deel in de serie 'Hier is het gebeurd'. Ad van Liempt vertelt bijzondere oorlogsverhalen; de foto's zijn weer van de hand van Rolf Baas.

Historische route 300 jaar Jutfaseweg 1665-1965

Van de Historische Kring Hoograven kregen we de volgende tip:

Gebruik bijgaande QR-code en wandel en bekijk geschiedenis tegelijk! Eeuwenlang was de Jutfaseweg de belangrijkste verbinding tussen Jutphaas en Utrecht. Op deze weg is veel te genieten. Ooit waren het slechts weilanden en later kwam er een mix van werken en wonen, wat daarna werd aangevuld en vervangen door hoofdzakelijk woningbouw. In dit document van bijna tachtig pagina's zijn de historie van Ko Scherrenberg en vele nieuwe verhalen, anekdoten, kaarten, foto's en bouwtekeningen samengevoegd. De Jutfaseweg komt totaal aan de beurt, van noord naar zuid.

Museumwerf Vreeswijk

Gluren bij de burens

Zondag 1 februari van 12 tot 17 uur

Met optreden van o.a. Noa

Varen is een gekte - Presentatie door Hendrik Bijnsdorp

Zondag 8 maart, van 13 uur tot ca. 15 uur inclusief pauze bij Museumwerf Vreeswijk

Vanaf 2010 hebben Marianne en Hendrik Bijnsdorp bijna 10 jaar vracht gevaren in Nederland, België en Frankrijk met hun spits **Avenir**, een vrachtscheepje van 42 meter lang. Op 28 februari nemen zij je mee op hun vroegere vrachtschip in hun presentatie met veel foto's en een filmpje van 10 minuten. Daarbij kom je onder andere te weten:

- Hoe je ertoe komt om op je 60° vracht te gaan varen;
- Hoe het was om te leven en werken aan boord van de **Avenir**;

- Hoe je aan werk komt, hoe het laden en lossen, het varen en de navigatie gaat;
- Hoe het was om te wonen aan boord en af en toe B&B-gasten mee te hebben;
- Welke mooie en bijzondere vaarroutes er waren.

Heb je zelf nog vragen dan kun je die natuurlijk ook stellen. De presentatie wordt afgesloten met een leuke quiz over schipperstaal.

Locatie: Presentatiezaal van de Museumwerf. Aanvang: 13.00 uur.

Wegens beperkte capaciteit geldt een verplichte aanmelding. Vol = vol! Aanmelden kan via cisca@museumwerf.nl. Meer info: www.museumwerf.nl.

NL Doet

Vrijdag 13 maart

Muziek: gratis optreden Verjazzed

Zondag 22 maart van 14 tot 16:30 uur

Optreden van de Nieuwegeinse Jazzband **Verjazzed** en **No Regrets** (gratis toegang)

Dag van de Vaart

Zondag 12 april

Een dag vol activiteiten.

Schipperscafé in het Theehuys

Vrijdag 30 januari, 27 februari, 27 maart en vrijdag 24 april, van 15 tot 18 uur

Er staat veel te gebeuren dus kijk op onze site: www.museumwerf.nl

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 maart a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties.

Wij verwachten dat de volgende Cronyck half april door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Ditmaal een doorkijkje over een voetgangersbrug, die ervoor zorgt dat wandelaars een drukke verkeersweg kunnen oversteken. Komt u dit bekend voor en weet u de naam van de brug? Stuur dan uw oplossing per mail in naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl, dan maakt u kans op een waardebon van € 20,-. Vermeld daarbij a.u.b ook uw adresgegevens. Doe dat vóór 15 februari, wellicht bent u dan de volgende winnaar.

De vorige opgave in de Cronyck van oktober was vrij makkelijk, zo vonden velen. We zagen op de foto het uithangbord op het dak van de voormalige hoefsmederij aan de Herenstraat 48 in Nieuwegein-Jutphaas, voor veel mensen een herkenbaar punt. Winnaar is de heer Joop Terpstra, hij kan binnenkort de gewonnen waardebon tegemoetzien.

Foto: Sjaak Boone

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

Het winkelcentrum Muntplein van toen ...

... IS KLAAR VOOR DE TOEKOMST!

Bij winkelcentrum Muntplein kunt u terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een lokaal tintje: van boeken over de Nieuwegeinse geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot een 'Jutphaas'-tripel biertje!

muntplein
winkelcentrum

Volg ons via: www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

Historische Kring Nieuwegein

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 48 - Nummer 2 - 2026

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Sjaak Boone

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

*Op de voorpagina deze keer een mooie foto van de Koninginnensluis. Deze is en blijft mooi – geniet u daar ook zo van? De sluis wordt nu gerenoveerd, dat duurt tot najaar 2027. Ook de groenstrook wordt aangepakt.
(foto Egbert Stoffels, collectie HKN)*

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Hoera! Voor u ligt hij weer: de Cronyck de Geyn! Lekker lezen dus, misschien wel in het zonnetje. Want het magazine staat weer vol interessante artikelen, bijvoorbeeld de serie over de geboortedatum van Petronella Ooykaas: Hans Fokkerood construeert hier mooi het verhaal van de vrouw van dokter Teljer en dat allemaal vanuit zijn zoektocht naar die geboortedatum.

Kortom: welk artikel gaat u lezen (of leest u ze lekker allemaal, dat mag ook).

En blader ook eens door naar de activiteiten achterin dit magazine – daar krijgt u weer veel ideeën wat u kunt gaan doen: van het luisteren naar een interessante lezing, het bezoeken van een mooie tentoonstelling bij de Museumwerf tot het vertellen van uw verhaal in de Verhalenstudio op de kunstzolder in Museum Warsenhoeck. En vergeet ook niet de fietstocht op ziemeerinnieuwegein.nl, die wordt genoemd in het artikel over de Beeldbank Nieuwegein, die nu live is!

Veel plezier gewenst weer!

*Namens de redactie,
Annie van Rees (eindredacteur)*

De Koninginnensluis. (foto Sjaak Boone)

Inhoud

Van de redactie	2
Wist u dat: De Krul	3
De Beeldbank Nieuwegein is live! <i>Addy Neijmeijer, collectiebeheerder</i>	4
Hoe moet ik dat spelen? <i>Annie van Rees</i>	6
Zoek zelf in de Beeldbank	8
De wapens van Vreeswijk <i>Bart Jan Damstra</i>	10
De vrouw van dokter G.J. Teljer <i>Hans Fokkenrood</i>	13
Speelterrein Prins Hendrik Internaat nu ook verdwenen <i>Jaap Boersema</i>	18
Nieuwegein in de Donald Duck	20
Activiteiten 2026	22
Hoe goed kent u Nieuwegein?	24

De Krul

Rijgend vanaf de A2 richting het stadscentrum kan je in de middenberm van de Zuidstedeweg het kunstwerk De Krul zien. Hoe iconisch het hier sinds 12 maart 2013 ook staat, dit is echter niet de originele locatie. In 1985 stond het namelijk op de Markt. En de sculptuur lijkt gelijkenis te vertonen met het logo van de Gemeente Nieuwegein. Hoe zit dat precies?

Foto Henk Valkenet

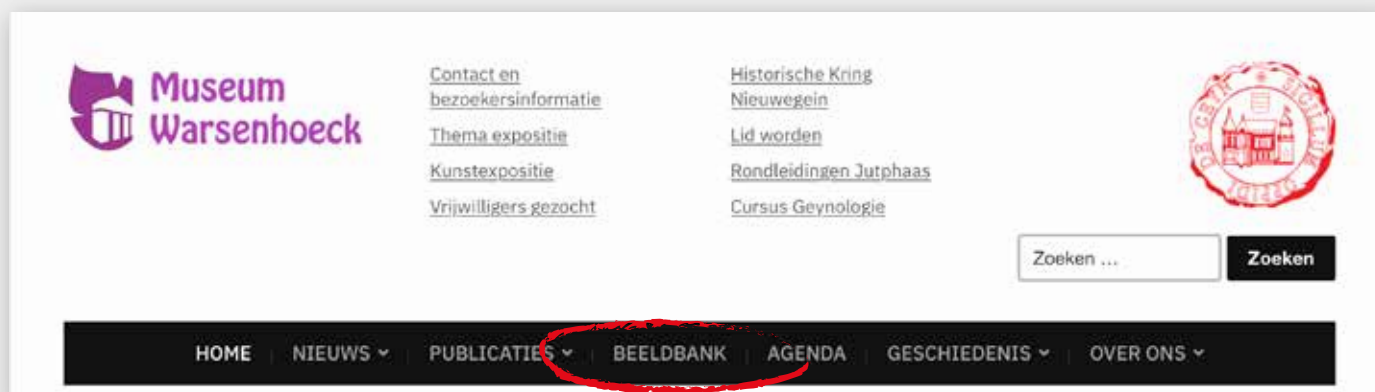
De Krul, een ontwerp van Frans (†) en Marja de Boer-Lichtveld, een deels onttolde glanzende, speciaal gepolijste roestvrijstalen sculptuur, lijkt wat op een enorme horlogeveer. Het contrasteert met de vierkante vormen van de bouwwerken waar het tussen staat. Het bestaat uit twee delen: 'de krul' en de 'introductie'. Als je beide uiteinden bekijkt, denk je misschien: 'de introductie' is omgedraaid neergezet, want zo past het niet op het grotere deel. Voor een antwoord op deze vraag moeten we naar de originele plaats. Op de markt stond dit kunstwerk aan de zuidzijde van de Markt met, tussen de beide delen in, een trap in een keermuur naar het plein. De traptreden liepen als het ware door in de uiteinden van beide kunstwerkdelen. Het lage deel ligt er dus echt correct bij. In december 2010 hebben 43 Nieuwegeinse vrijwilligers meegewerkt aan project 'Breispoor', een 35 m² groot graffiti-breiwerk, waarmee de Krul werd ingepakt, klaar voor de winter.

En of De Krul iets met het gemeentelogo te maken heeft? Nee, helemaal niet. De dynamische krul is ontworpen op basis van vier kernwaarden: menselijk, dienstverlening, modern en stad. Verder is er een weg in verwerkt.

Laat De Krul nou op één van de hoofdwegen van de stad staan...

De Beeldbank Nieuwegein is live!

Addy Neijmeijer, collectiebeheerder

In 2022 ging de Historische Kring Nieuwegein op zoek naar een nieuw collectieregistratiesysteem. In juli 2023 werden de gegevens van het oude systeem overgezet naar Atlantis, de nieuwe applicatie. Het eerste jaar was de werkgroep Collectie en Documentatie druk met het maken van keuzes uit de talloze mogelijkheden die Atlantis heeft en het bedenken en uitproberen van scenario's om de gewenste situatie wat vastlegging betreft, te bereiken. Eind 2024 startte een eerste onderzoek naar de publicatie van "objecten" op de website. En nu presenteren wij u: de Beeldbank Nieuwegein. In dit artikel leest u hoe de Beeldbank, die nu op de website van Museum Warsenhoeck staat, tot stand kwam.

Keuzes

De eerste vraag is welke objecten wil je laten zien? Foto's, dia's, ansichtkaarten, prenten en de belangrijkste fysieke objecten was het antwoord. Vervolgvraag is dan welke gegevens van die objecten worden getoond: beschrijving, titel, vervaardiger, jaar van vervaardiging spreken voor zich, maar over afmetingen kun je twisten en een ander nummer van een object of de standplaats is alleen voor de medewerkers van het museum interessant. Als dan het ideaalplaatje klaar is, komt de toets op haalbaarheid van de keuzes. Hebben wij die gegevens of zijn die met een beperkte inspanning aan te vullen? Door een aantal van onze wensen ging (voorlopig?) een streep.

Uitdaging

Een belangrijke beperking vormde de beschrijving van objecten zoals die in het verleden was vastgelegd. Dat was meestal geen publieksgerichte beschrijving, maar bedoeld voor intern gebruik met afkortingen en verwijzingen naar andere objecten of bronnen, die niet voor de bezoeker van de beeldbank toegankelijk zijn. Het controleren en bijschaven van die teksten is de hoofdmoot van het project.

In het verleden zijn de beschrijvingen door verschillende vrijwilligers, ieder met een eigen stijl, gemaakt en ook de actualisatie van de beschrijvingen wordt door meerdere vrijwilligers, weer met een eigen stijl, gedaan. In de Beeldbank komen al die verschillende schrijfwijzen bijeen. Dat staat niet alleen slordig, maar is ook lastig voor de zoekfunctie. Om de uniformiteit te bevorderen zijn er richtlijnen opgesteld. Zo gebruiken wij de officiële namen, dus Prinses Beatrixsluis en niet Beatrixsluis of Beatrixsluizen. Wat de officiële naam is, is echter niet altijd duidelijk en dan kiezen wij een bepaalde schrijfwijze. Ook hebben wij afgesproken dat als er een kijkrichting vermeld wordt, het kijken naar is. Aanhalingstekens hebben wij om een andere reden in de ban gedaan: de correcties worden met behulp van Excel in Atlantis geïmporteerd en dat gaat bij aanhalingstekens niet altijd goed. Een ander knelpunt is het gebruik van het woord *nu* in de beschrijving. Bij een foto van St. Franciscusgesticht stond dat daar nu zalencentrum De Lantaern in gevestigd was. En als je dat "nu" wilt vervangen, moet je dan precies uitzoeken wanneer die verandering in bestemming plaats vond? Dat wordt wel erg arbeids-

intensief. Daarom staat er vaak "later", "anno 2025" of nog algemener "in de Nieuwegeinse periode". Soms bevatte de beschrijving een korte geschiedenis van de locatie en die is gehandhaafd. De nadruk ligt echter op het beschrijven van wat op de foto te zien is.

Wat neem je op in de Beeldbank?

Welke beelden publiceert je? Voorlopig hebben wij gekozen voor deelseries zoals de foto's van Het Vreeswijks Museum, dia's van Jutphaas, foto's gemaakt door een bepaalde fotograaf of uit de collectie Van Zutphen. Niet alle foto's uit zo'n serie zijn opgenomen in de Beeldbank. Wij hebben zelfs meerdere keren foto's uit het collectiesysteem verwijderd vanwege de mindere kwaliteit of het minieme verschil met andere foto's.

Al vrij snel was duidelijk dat opname van voorwerpen om verschillende redenen niet haalbaar was. Van de ansichtkaarten zijn er voorlopig slechts enkele exemplaren opgenomen. Zij vergen een extra inspanning in verband met auteursrechten. Daarnaast bevat de collectie meerdere exemplaren van dezelfde ansichtkaart en dan ook nog foto's en dia's van die an-

sichtkaart. Het ontdubbelen is een project op zich.

Trefwoorden

Gelukkig kun je gemakkelijk buurten bij andere historische verenigingen, die een beeldbank hebben. Dat hebben wij zeker gedaan voor de rubriek *onderwerp*, ook vaak trefwoord genoemd. In het oude collectieregistratiesysteem telde de vergelijkbare rubriek ruim 550 items. Dat wilden wij zeker niet meer. De eerste lijst telde 20 items, maar bijna iedere beoordelingsronde leverde verzoeken tot

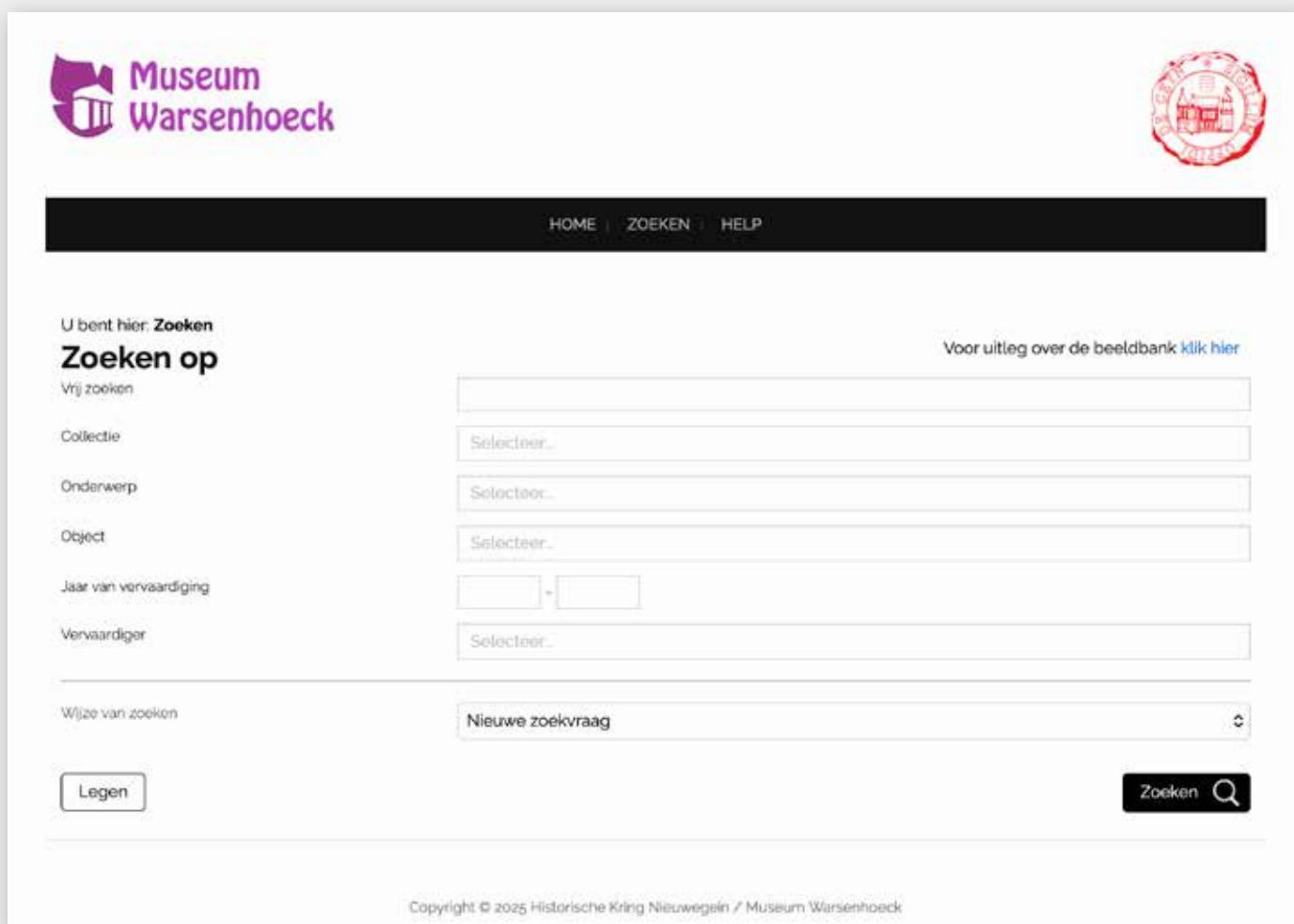
uitbreiding op. Het toekennen van onderwerpen aan een foto bleek behoorlijk subjectief te zijn. Voorlopig werken wij met een lijst van 32 onderwerpen, die wij eind 2026 evalueren.

Gebruik AI

Natuurlijk kwam ook AI (artificial intelligence) om de hoek kijken. Bij een beperkt aantal foto's is een tweede door AI ingekleurd beeld toegevoegd. Daardoor spreekt het beeld meer naar onze mening. Het aantal zal mondjesmaat uitgebreid

worden. Het originele beeld blijft op de eerste plaats staan

Met inmiddels bijna 1700 beelden is een goed begin gemaakt met de beeldbank. Neem een kijkje op museumwarsenhoek.nl (in de titelbalk kunt u klikken op beeldbank) en oordeelt u zelf. Ziet u iets wat niet klopt of wat u kunt aanvullen, mail dan naar beeldbank@museumwarsenhoek.nl. Wilt u helpen met het actualiseren van de beschrijvingen? Neem dan contact op met vrijwilliger@museumwarsenhoek.nl

Museum Warsenhoek

HOME | ZOEKEN | HELP

U bent hier: Zoeken

Zoeken op

Vrij zoeken

Collectie

Onderwerp

Object

Jaar van vervaardiging

Vervaardiger

Wijze van zoeken

Nieuwe zoekvraag

Legen

Zoeken

Copyright © 2025 Historische Kring Nieuwegein / Museum Warsenhoek

Het beginscherm van de Beeldbank Nieuwegein staat voor u klaar.

Hoe moet ik dat spellen?

- Op zoek naar de naam van een brug: Heemsteedse of Heemsteder; met of zonder spatie -

Annie van Rees

Wij controleren de beschrijvingen voor de beeldbank zorgvuldig. Regelmatig betekent dat echter een wanhopig gezicht bij mij: zo was ik totaal in verwarring bij een foto van de Heemsteedse brug, vooral toen ik bij de volgende foto Heemsteder brug las. Toen ik verder keek zag ik ook nog een oude en een nieuwe Heemsteedse brug. En je kunt dat ook nog zonder spatie spellen: Heemsteedsebrug. Ik wilde dit al corrigeren naar netjes één naam, toen ik me afvroeg: of klopt dit gewoon? Hoe komt het dat één brug zoveel benamingen kent? Op googlemaps staat maar een naam tenslotte. Zo kom je van de vraag naar de goede spelling op meer – gaat u mee op zoektocht?

Gemeentegrenzen

Ik begon eerst maar 's om op de kaart te kijken en zag toen ook nog een Heemstederweg, Heemsteedseweg of Heemsteedse weg en een Heemsteedsekanaaldijk. Grappig, daar fiets ik altijd. Op de Heemsteedseweg fiets ik dus op de gemeentegrens van Houten en Nieuwegein. De Nieuwegeinse golfclub, die ooit op de Blokhoeve zat (vandaar de naam 'Nieuwegeinse'), blijkt dus half in gemeente Nieuwegein en half in gemeente Houten te liggen. Ook het kasteel Heemstede, dat beroemd was om zijn mooie tuinen, ligt in Houten, maar de nu verdwenen riddershofstad Oude Heemstede (zie de reproductie van Roghen in de Beeldbank: FN0547) ligt in Nieuwegein.

En vroeger lagen de grenzen hier nog anders. Er waren geen gemeentes, maar vele buurtschappen, waterschappen en buitenhuizen. Als je hier lekker rondfiets je de nodige herinneringen aan de geschiedenis in dit mooie landschap: van de namen van de adellijke familie Van Wulven en het buurtschap Wayen met zijn bomen, boerderijen en lintbebouwing tot de sluizen, dijken en kanalen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Zie bijvoorbeeld de fietsroute Plofsluis op [ziemeerinnieuwegein.nl](https://www.ziemeerinnieuwegein.nl).

Amsterdam-Rijnkanaal en de Plofsluis

Veel is telkens veranderd in dit gebied, bijvoorbeeld toen het Amsterdam-Rijnkanaal in de jaren '30 werd aangelegd. Dit was een werkgelegenheidsproject. Dit kanaal doorsneed veel en dat gaf dan ook de nodige ophef. Buurtschappen en waterschappen gingen doormidden en de weg van Nieuwegein naar Houten werd moeilijk. Bovendien ging zo de militaire

<https://www.ziemeerinnieuwegein.nl/erop-uit/routes/472866388/fietsroute-plofsluis>

structuur verloren en daarom werd in 1937 de Plofsluis gebouwd: een betonnen bak met vijf compartimenten met een zwakke bodem, gevuld met aarde die bij nood het kanaal kon afsluiten. Dat was een oplossing, die aan de ene kant het scheepvaartverkeer niet zou hinderen en aan de andere kant het kanaal snel zou kunnen afsluiten. Het is nooit nodig geweest de Plofsluis te gebruiken.

In 1963 verloor het gebied zijn militaire functie en kwam er ruimte voor ander gebruik. Tussen 1970 en 1980 eindigden de Varsity-roeiwedstrijden bij de Plofsluis.

Van de vijf betonnen compartimenten gebruikte Rijkswaterstaat er drie aan de westzijde om er vervuilde grond in te storten tot die wordt afgevoerd of gereinigd; de twee oostelijke compartimenten worden sinds 1978 gebruikt door Schietvereniging Ultratractum, nadat die ze in eigen beheer had opgeknapt. Er zijn nu drie schietbanen, zowel voor pistool als

geweer. Dit alles is omgeven door strenge regels en u kunt er dus ook niet zomaar binnenlopen.

In 1982 werd het Amsterdam-Rijnkanaal verbreed met als gevolg dat het kanaal om de Plofsluis werd geleid, want het was te duur om die even te amoveren. De brug over het kanaal naast de Plofsluis verdween. Ook het zuidelijk deel van de batterijen aan de Overeindseweg werd verwijderd.

Inmiddels was ruim een kilometer noordelijker de Nieuwegeinse brug aangelegd over het Amsterdam-Rijnkanaal en werd het stil rond de historische verbinding Nieuwegein-Houten. Maar: begin jaren '90 kwam de eerste structuurvisie van de gemeente Nieuwegein en werd besloten dat de verdwenen verbinding Nieuwegein-Houten moest worden hersteld. Dus werk aan de winkel! Er kwam echter eerst nog een volgende Structuurvisie, die dit voornemen bevestigde. En rond 2005 kwam de nationale vijfde ruimtelijke ordening die het belang van de Nederlandse waterlinie benadrukte. Er kwam een enveloppecommissie voor het gebied Houten, Nieuwegein en Utrecht.

De nieuwe brug

Dat duurde allemaal even. Vele nota's, een utiliteitsanalyse en een aantal vergaderingen later, begon men dan aan het bouwen van een nieuwe brug. De nieuwe Heemsteedse brug werd aan de oude gebouwd, die langs de Plofsluis liep. Hij is gebouwd door HSM Steelstructures in Schiedam, de landhoofden en pijlers zijn door het aannemingsbedrijf Jos Scholman uit onze eigen gemeente aangelegd. De 220 meter lange brug weegt ongeveer 250 ton en kost in totaal ca. 16 miljoen euro. De brug heeft dus een imposante lengte en heeft

De Plofsluis in 1994. Door de verbreding van het Amsterdam-Rijnkanaal had de naast de Plofsluis gelegen Heemsteedsebrug geen functie meer en werd de weg afgesloten. In 2015 werd de nieuwe fietsbrug Nieuwe Heemstederbrug in gebruik genomen. (Coll HKN, DJ3642)

De Plofsluis en de Overeindsebrug in 1994. Gezien naar het zuiden. (Coll HKN, DJ36)

een bijzondere hellingbaan. De vloeiende lijn van de fietsbrug wordt als een slinger op talud doorgezet. Dat spaart niet alleen ruimte, maar ook biedt het de fietser zicht op wisselende vergezichten.

Op 2 mei 2015 is deze Nieuwe Heemstederbrug op indrukwekkende wijze geplaatst door middel van het invaren vanaf Schiedam en met behulp van drie kraanschepen. Het was een spectaculair schouwspel en werd door velen bezocht. Daarmee was de verbinding tussen de gemeente Nieuwegein en Houten weer

in ere. Het is echter geen volledig herstel, want deze verbinding is uitsluitend bestemd voor het langzame verkeer (fietsers en voetgangers).

De brug is dinsdag 30 juni 2015 geopend door Tour de France directeur Christian Prudhomme door middel van een startschot vanaf een schip op het Amsterdam-Rijnkanaal. Het is nu de hub in diverse fietstochten, zowel recreatief als snelfietsroutes die de forens veel tijd besparen.

Trots

De Plofsluis, deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (UNESCO werelderfgoed), is een rijksmonument en daar zijn we trots op.

Enfin

En zo kom je dus van de goede spelling tot historische vragen en een mooie fietstocht. En dat resulteert in een nette beschrijving voor de Beeldbank Nieuwegein.

Het avontuur van Donald Duck en het zilvergroene hart in Donald Duck nr 39-2025 hangt in Museum Warsenhoeck (met toestemming van de uitgever)

Zoek zelf in de Beeldbank

Mooie foto's hè? Als u de nummers die erbij staan, invult in het vak 'vrij zoeken' van de Beeldbank, vindt u ze. En u kunt ook onderwerpen invullen, dus er is nog meer! Als u daarna op de afbeelding, die u dan ziet, klikt, krijgt u de beschrijving.

De Nieuwegeinsebrug is gebouwd tussen 1977 en 1981 en werd op 16 juni 1981 officieel geopend voor verkeer. De brug overspant het Amsterdam-Rijnkanaal en maakt deel uit van de N408 (Plettenburgerlaan/Laagravenseweg). De aanleg was noodzakelijk vanwege de verbreding van het kanaal en ter vervanging van de oudere Heemsteedsebrug, die eind jaren '70 werd gesloopt. De foto is gemaakt ten zuiden van de brug, gezien naar het noorden op een weggetje langs de westelijke oever en is te bereiken via Structuurbaan – Tuiniersdijk. (coll HKN, DJ3635)

Boerderij van de heer De Kievit aan de toenmalige Overeindseweg, gezien naar het noordwesten. De boerderij heeft gelegen ten oosten van de huidige brugwachterswoningen van de Rijnhuizerbrug en is na 1945 afgebroken. (coll HKN, FJ0830)

Overeindseweg, thans De Malapertweg, gezien naar het oosten. De woning is van de heer T. Los; deze had gedurende vele jaren een bloemisterij c.q. kwekerij aan de Overeindseweg. (coll HKN, FJ0184)

Op de Nedereindseweg, vanaf 2001 gemeente Utrecht, staan op nr. 502 (rechts) en nr. 504 (links) deze boerderijen. Op nr. 504 staat de 17de eeuwse dwarshuisboerderij Leeuwens-
tein. Voorheen een gemengd boerenbedrijf, alsmede ook een varkensmesterij.
(coll HKN, DJ4119)

Zicht vanaf de Laagravenseweg naar het zuiden op de fruitbomen van fruitbedrijf Van
der Grift gelegen aan de Overeindseweg. Links is een van de schuren zichtbaar. In het
midden de contouren van de Overeindsebrug. (coll HKN, DJ3975)

Op de Nedereindseweg 512, vanaf 2001 gemeente Utrecht, staat deze 18de eeuwse boer-
derij Nooit Gedacht. Op de foto, naar het oosten, zicht op de brug over de wetering, die
toegang geeft tot de boerderij. (coll HKN, DJ4126)

De wapens van Vreeswijk

Bart Jan Damstra

In dit artikel ga ik in op de twee wapenschilden van Vreeswijk. Inderdaad: meervoud. Het bekende en in gebruik zijnde wapen dateert van 1816. Dit wapen heeft echter een voorganger, die mogelijk van de 17^e eeuw dateert. Hier zijn meerdere afbeeldingen van bekend, zoals een zegelafdruk in rode was, een geschilderde en enkele getekende varianten. Over de oorsprong en betekenis van dit wapen is weinig bekend. Deze bijdrage sluit ik af met een hypothetische verklaring voor het kleurgebruik (en daarmee de symbolische betekenis) van deze beide wapens.

Afb. 1. 't'groot segel van dese heerlijckheijt [Vreeswijk] in rode wassche', 1686 (HUA archief 7 Oudegein, inv. 127)

1686: 't'groot segel' van de hoge Heerlijckheijt Vreeswijk

De (bij mij) oudst bekende afbeelding en vermelding van een Vreeswijks wapen dateert van 1686. Er is dan sprake van het grootzegel van het gerecht Vreeswijk (afb. 1). Het grootzegel wordt gebruikt voor de meest belangrijke en plechtige documenten; in dit geval hangt het zegel onder een overdrachtsakte van enige percelen land in Vreeswijk. Het document is mét het betreffende in rode was afgedrukte zegel bewaard gebleven. Het behoud van zo'n uithangend zegel is geen vanzelfsprekendheid. Het opschrift/randschrift op het zegel luidt: 'Vreeswijk alias De Vaert'. Links van het wapenschild ter hoogte van de V van 'Vaert' lijkt een letter 'G' zichtbaar. Dit is echter geen letter, maar

Afb. 2. Geschilderde plattegrond van de Dorpskerk uit 1742. Opschrift: 'Stoele Lijst door J[acob]:Leen A[nn]o 1742'. Het wapen van de stad Utrecht en het gerechtswapen van Vreeswijk op deze plattegrond zijn gemarkeerd met een cirkel (foto auteur)

Afb. 3. Uitsnede van afb. 2, van het gerechtswapen van het gerecht Vreeswijk

een restant van een sierlijke krul. De bijbehorende kleuren zijn met een dergelijk zegel echter nog niet bekend. In het do-

cument oorkonden schout en schepenen de verkoop van enkele percelen land, afgesloten 'Gegeven int jaer onses heeren 16 h[onder]t ses ende taghtigh den [...] dage junij ouden stijl onder t'groot segel van dese heerlijckheijt in rode wassche aen een dubbeld strangens staert hier onder aenhangende'.¹

Het wapen in 1742 en 1759

In 1742 vervaardigde Jacob Leen - koster, voorlezer, doodgraver en schoolmeester/kostschoolhouder, en blijkbaar ook verdienstelijk schilder – een plattegrond van de Dorpskerk, in de vorm van een beschilderd houten kruis (afb. 2). Bij de herenbank van het gerecht van Vreeswijk wordt ook het toenmalige wapen van het dorp weergegeven (afb. 3). De middelste gekleurde balk in dit wapen lijkt groen te zijn, maar dat kan een verkleuring of latere (foutieve) overschildering zijn.

Mogelijk verwijst een beschrijving van 'De Geheym-schryver' uit 1759² naar deze geschilderde plattegrond uit 1742: 'Het wapenschild, dat ook de kerk tot een cieraad dient, is dat van de heer van Leenen.' Uit deze summier omschrijving is niet op te maken om welk wapenschild het gaat, maar het zal betrekking hebben op de geschilderde plattegrond van 1742. Alternatief (maar minder waarschijnlijk) is dat het interieur was voorzien van een geschilderd wapenschild, anders dan de geschilderde plattegrond van 1742. Dezelfde 'Geheym-schryver' onthult in 1759 ook het juiste kleurgebruik: 'De hooge en vrije heerlijckheid van de stad Utrecht, genaamt Vreeswijk anders De Vaart. [...] Wat aangaat het wapen van Vreeswijk, waar mede openbare instrumenten alhier bezegelt worden, het werd in zijn midden

¹ HUA archief 7 Oudegein, inv. 127. Overdracht voor de gerechten van 't Gein en Vreeswijk van een hofstede in 't Gein en 2 percelen land langs de IJssel, 1686. De 'dubbele strang' heeft betrekking op de twee stroken papier waarmee het zegel is aangehecht.

² 'Geheym-schryver van staat- en kerke der Vereenigde Nederlanden, beginnende met die van de provincie Utrecht'. Te Utrecht bij Jacob Cornelis ten Bosch, boekverkoper, 1759. Digitaal beschikbaar via: https://books.google.nl/books?id=ye3Y4ZApjrQC&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

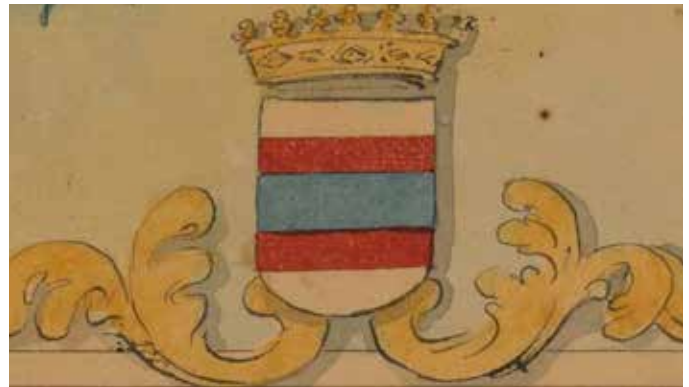
Afb. 4. Het wapen op een 18^e eeuwse kaart van het fortificatieplan van 1588. Door vochtschade sterk aangetast (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 2127)

Afb. 5. Kopie van de kaart afb. 4, ca. 1830 (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 2128)

Afb. 6. Het wapen op een 18^e eeuwse kaart van de situatie in 1672/73. Door vochtschade sterk aangetast (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 2129)

Afb. 7. Kopie van de kaart afb. 6, ca. 1830 (HUA archief 8001 Topografische Atlas collectie Muller, inv. 2130)

gezien, met een kantige blauwe balk, boven en beneden tusschen twee rode banden, welke den zelve als vasthouden.’ Vreemd genoeg worden de bovenste en onderste witte balken niet benoemd

Twee andere 18^e eeuwse afbeeldingen

Diezelfde kleuren, inclusief de witte balken, vinden we ook terug op een tweetal tekeningen. De eerste is een kaart van het fortificatieplan van 1588, die vermoedelijk in de 18^e eeuw is getekend (afb. 4) en waarvan rond 1830 een kopie is gemaakt (afb. 5). De tweede is een eveneens vermoedelijk 18^e eeuwse kaart die de situatie van 1672/73 weergeeft (afb. 6), waarvan ook een kopie wordt gemaakt rond 1830 (afb. 7). Omdat beide kaarten dateren van na de periode die wordt uitgebeeld, is het mogelijk dat dit wapen op dat moment op de tekening is beland, terwijl dit wapen mogelijk nog niet in gebruik is in de periode waarop de kaarten betrekking hebben.

Afb. 8. Wapen van Vreeswijk, zoals toegekend in 1816 (https://nl.wikipedia.org/wiki/Wapen_van_Vreeswijk)

Afb. 9. Plaatje van het wapen van Vreeswijk uit een Koffie Hag verzamelalbum

1816: een nieuw wapen

Op 11 september 1816 wordt bij koninklijk besluit een (nieuw) wapen toegekend aan Vreeswijk (afb. 8): ‘Vanwege den koning [etc.] De Hoge Raad van Adel, gebruik makende van de magt aan denzelven verleend bij besluit van den 20sten Februari 1816, bevestigt bij dezen de gemeente van Vreeswijk, ingevolge het, door haar verzoek, in het bezit van het navolgende wapen: Zijnde van Lazuur [blauw], beladen met 3 facsen van Goud. Gedaan te ’s-Gravenhage, den 11 September 1816.’

De Hoge Raad van Adel bestaat sinds 1814 en heeft onder andere de overheidsheraldiek in haar takenpakket. Er zijn al meer dan 2.500 wapens van rijk, provincies, gemeenten en waterschappen en van een aantal private instellingen door of met tussenkomst van de Hoge Raad van Adel vastgesteld.³ Wapens worden verleend bij koninklijk besluit.

In het oude gemeentearchief van Vreeswijk bevindt zich een dossier over de vaststelling van het gemeentestempel, het

³ <https://www.hogeraadvanadel.nl/heraldiek/overheidswapens> en <https://www.hogeraadvanadel.nl/heraldiek/overheidswapens/dorpswapens>

Afb. 10. Het door de gemeenteraad vastgestelde ontwerp voor de vlag, 1959 (HUA archief 1629 Gemeentebestuur van Vreeswijk, 1940-1971, inv. 33)

gemeentewapen en de gemeentevlag.⁴ Daarin is onder andere het proces te volgen van de totstandkoming van de vlag in overleg met De Hoge Raad van Adel, eind jaren 1950. De Vreeswijkse gemeenteraad neemt het ontwerp in 1959 aan, waarbij de drie gele strepen elk 1/20^e of 5% van de hoogte van de vlag beslaan (afb. 10). In een schrijven van de Hoge Raad van Adel wordt dit onderbouwd: '[...] aangezien duidelijk tot uitdrukking dient te komen, dat de samenstelling van de vlag zijn oorsprong vindt in de samenstelling van het gemeentewapen en dus bestaat uit een blauw veld, waarop drie gele banen zijn aangebracht.'

Speculatie over de betekenis

In de heraldiek bestaan er kleurgroepen van officiële en niet erkende kleuren en hebben de individuele kleuren een heraldische naam. Zo wordt de 'officiële' kleur blauw aangeduid als azuur of lazuur, en de het 'metaal' geel als goud of or.⁵ Beide aanduidingen lezen we in de tekst van de toekenning van het wapen in 1816. Over de 'betekenis' van de kleuren zelf bestaan ook theorieën. Zo zou de symbolische

betekenis van blauw wetenschap of waarheid zijn, en voor geel wijsheid of rijkdom. Rood zou de betekenis van moed, opoffering hebben en wit of zilver zou staan voor trouw. Maar ik vraag mij of deze theoretische symbolische betekenis een rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van de wapens van de 17^e eeuw en die van 1816.

Het oudst bekende wapen bestaat uit de kleuren wit, rood en blauw. Over de oorsprong ben ik nog geen verklaring tegengekomen. Een realistisch scenario is dat dit wapen geïntroduceerd is in 1677, als de stad Utrecht eigenaar wordt van het gerecht Vreeswijk (al eerder in 1582 in pandschap verkregen⁶). Dan kan de centrale blauwe balk symbool staan voor de Vaartse Rijn (met de Oude Sluis), de levensader voor de stad Utrecht, en verwijzen de kleuren rood en wit naar het wapen van de stad Utrecht. Mogelijk is dat een aanwijzing dat het oorspronkelijke wapen met de centrale blauwe balk in of na 1677 is vastgesteld. Voor een eventuele oudere voorganger zijn geen aanwijzingen gevonden.

De aanvraag en toekenning van een nieuw wapen in 1816 volgt na de grote landelijke bestuurlijke veranderingen van rond 1800, met eerst de Bataafse republiek en daarna het Koninkrijk. In deze periode wordt het feodale stelsel opgeheven, en wordt het gerecht Vreeswijk een zelfstandige gemeente dat bestuurlijk niet meer onder de stad Utrecht valt. Wellicht dat met het verbreken van de bestuurlijke band 'door haar verzoek' (door Vreeswijk dus) een nieuw wapen wordt aangevraagd, wat in 1816 is toegekend? De basis van dit nieuwe wapen is een blauw schild, dat een verwijzing kan zijn naar de waterwegen Vaartse Rijn en de Lek. De kleur geel zou betrekking kunnen hebben op de weg / Rijndijk, of schuilt hier wellicht ook een verwijzing in naar de zandwinning?

Wellicht dat iemand een bron kan aanreiken die (niet speculatief) overtuigend inzicht verschaft in de totstandkoming en/of betekenis en oorsprong van (één van) beide wapens?

4 HUA archief 1629 Gemeentebestuur van Vreeswijk, 1940-1971, inv. 33

5 <https://www.hogeraadvanadel.nl/heraldiek/heraldiek-of-wapenkunde> en https://nl.wikipedia.org/wiki/Heraldische_kleur

6 HUA archief 702 Stadsbestuur van Utrecht, 1577-1795, inv. 29

De vrouw van dokter G.J. Teljer

De geboortedatum van Petronella Ooijkaas

Petronella Teljer – Ooijkaas 1795 – 1877

Hans Fokkenrood

Over de 'Jutphase' dokter Teljer zijn in de loop der tijd de nodige verhalen verschenen. Zie ook mijn artikel in de Cronyck de Geyn 2024.3. De rol en achtergrond van zijn vrouw Petronella Ooijkaas is onderbelicht gebleven. Voor haar verhaal moeten we terug naar de periode voor hun komst naar Jutphaas. Gerardus Teljer en Petronella Ooijkaas besluiten in 1824 om n.a.v. een advertentie van het gemeentebestuur om Jutphaas tot domicilie te kiezen. Hun verhaal speelt zich af tegen de achtergrond van een 'Bataafs' stukje vaderlandse geschiedenis, waarbij u de term 'Bataafs' het beste maar met een korreltje zout kunt nemen.

De (voor)ouders van Petronella

Grootouders

De vader van Petronella, net als haar opa Dirk geheten, wordt op 13 juli 1769 geboren in Rijswijk¹ uit het tweede huwelijk van koopman Dirk sr. en Johanna Jacoba Marshoorn dat op 5 november 1752 in Naaldwijk wordt gesloten¹. Jacoba wordt in 1730 in Zuid-Afrika op Kaap de Goede Hoop³ geboren en Dirk sr. in 1718 in Delft³. Dirk jr. is als laatstgeborene dus de benjamin van in totaal elf kinderen. Zijn oudste broer, Hendrik (1755), wordt chirurgijn op een schip. Hij monstert aan als derde meester op een VOC-schip van de kamer van Delft. De Vrouwe Anthoinetta Coenrardina⁴ vertrekt vanaf Goeree op 29 september 1772 met bestemming Batavia. Het duurt liefst 137 (19 weken) dagen voor het schip aanmeert op kaap De Goede Hoop op 13 februari 1773. Hendrik, kennelijk te ziek (vermoedelijk scheurbuik) om de reis naar Batavia te kunnen vervolgen, blijft achter in Kaapstad en wordt daar op 15 juli 1773 begraven, wrang genoeg nou juist de geboorteplaats van zijn moeder. Wat resteert is de kille verrekening met Dirk sr. van de gage van zijn oudste zoon op het VOC-kantoor in Delft¹ op 18 januari 1775.

Transformatie Hooijkaas in Ooijkaas

De familie Ooijkaas blijkt vroeger anders te hebben geheten, namelijk Hooijkaas of Hooijkaas. De oudste tot dusver te identificeren voorouder van Petronella is Jan Cornelisz Hooijkaas die in Delft trouwt met Neeltien Cornelisdochter van Leeuwen. Ze krijgen zes kinderen, die allen als Hooijkaas in de doopboeken terecht-

komen. Drie van hun zonen trouwen, te weten Pieter Jansz, Abraham Jansz en Nicolaas Jansz Hooijkaas.

Afb. 1 Spiegelretourschip Gerechtigheid
Scheepvaartmuseum Amsterdam, S.2397

De oudste zoon Pieter Jansz. Hooijkaas (inmiddels dus een 'o' rijker geworden) trouwt met Elisabeth Dirx van Daalen in Delfshaven. Bij de registratie van hun kinderen gebeurt iets merkwaardigs. De achternaam wijzigt bij de registratie van zeven van de tien kinderen zomaar in Ooijkaas! Bij drie kinderen blijft het Hooijkaas. Dirk die met Johanna Jacoba Marshoorn zou trouwen, de opa van Petronella dus, is Petronella's eerste voorouder met de naam Ooijkaas.

Petronella en Gerardus

Het paar trouwt op 1 april 1821 in Asperen waar Gerardus is begonnen met een

eigen dokterspraktijk. De trouwakte geeft een aantal details prijs die onbekend waren. De vader van Petronella, Dirk Ooijkaas blijkt opperchirurgijn bij de marine te zijn geweest en is eerder dat jaar op 16 februari overleden⁶. Bovendien woont Petronella Ooijkaas niet in haar geboorteplaats Rotterdam maar in Den Burg op Texel. Dat werpt een ander licht op de latere verhuizing van Gerardus en Petronella van Asperen naar Texel. Dat vindt een jaar na hun huwelijk en ruim een jaar voor hun komst naar Jutphaas plaats. Uit de akte blijkt dat Petronella kennelijk al enige tijd in Asperen woont. Vermoedelijk is dat geen toeval, maar daarover later meer. Voor haar verhaal moeten we eerst terug naar het jaar 1793.

Chirurgijn bij de marine

Marinemanoeuvres

Het stamboek van zeeofficieren over de periode tot 1806 vermeldt dat de vader van Petronella in 1792 in dienst treedt als Eerste Chirurgijn¹ bij de marine voor de admiraliteit van de Maze in Rotterdam. Van 1793 tot 1794 is hij aan boord van het linieschip 'Delft', dat deel uitmaakt van het eskader onder leiding van schout bij nacht Pieter Melvill van Carnbee. Vlaggenschip is de 'Staten Generaal'. Het journaal van 'Delft', liggend op de rede van Hellevoetsluis, meldt op woensdag 28 augustus: "1^e chirurgijn Ooykaas komt aan boord". Het eskader wordt uitgezonden naar de Middellandse Zee om de handelsbelangen van de Republiek te beschermen. Een routineklus want zo'n uitzending vindt elk jaar plaats. Doel is kapers op afstand te houden en de re-

Afb.2 schout-bij-nacht James baron Melvill van Carnbee Scheepvaartmuseum Amsterdam, A.0477(04)

tourvloot, zwaarbeladen koopvaarders, te escorteren op de terugreis. De situatie is dit keer extra gespannen want eerder dat jaar, op 1 februari 1793, heeft de Franse Republiek de oorlog verklaard. Merkwaardigwijze niet aan de Republiek (de Zeven Provinciën) maar aan stadhouder Willem V. Een subtile nuance die alleen door de patriotten, supporters van de Franse revolutie, op waarde wordt geschat. Zo niet de Staten-Generaal, die het wel serieus nemen.

Franse inval

Het eskader wordt teruggeroepen omdat de toestand in de Republiek plotseling verslechtert. De Fransen hebben Sluis in Staats (Zeeuws)-Vlaanderen bezet als 14 september 1794 het eskader voor anker gaat op de rede van Vlissingen.

De winter valt vroeg in dat jaar. Al in december worden temperaturen van -23°C gemeten. Half december kunnen Franse troepen alle rivieren en geïnnundeerde gebieden in West-Brabant probleemloos oversteken. Op 18 januari houden ze intocht in Utrecht, een dag later in Amsterdam en drie dagen later in zowel Den Haag als Den Helder. Stadhouder Willem V wacht het allemaal niet af en besluit op 18 januari te vluchten naar Engeland. Alleen Zeeland, dat in korte tijd geheel omsingeld is geraakt, is nog altijd vrij! Eind januari wordt in Walcheren een brief ontvangen van generaal Michaud die in Breskens zijn hoofdkwartier heeft opgeslagen. Hij heeft opdracht om over te steken als bevrijder van de Republiek en wenst algehele overgave omdat de Neder-

landers spoedig dezelfde belangen met de Fransen zullen delen. Van dat laatste zullen alleen de patriotten erg blij geworden zijn.

Een mislukte ontsnappingspoging

Onder aanvoering van de 'Staten Generaal' probeert het eskader op 23 januari weg te komen van de rede van Vlissingen om de oorlogsschepen naar Engeland in veiligheid te brengen, maar drijfs in combinatie met de opkomende vloed verhinderen die poging. De schepen drijven de haven van Vlissingen weer in waarbij de 'Staten Generaal' tegen linesschip 'Utrecht' botst met zware averij tot gevolg.

Afb.3 Staten Generaal, uitsnede van een schilderij van E. Hoogerheijden, Scheepvaartmuseum Amsterdam, A.0477(01)d

De Staten-Generaal besluiten op 5 februari tot overgave. De Republiek (de Zeven Provinciën) is dan nog steeds bondgenoot van Engeland. De dagen daarna beginnen bemanningen te muiten, bang dat ze niet meer uitbetaald worden. De uiterst explosieve situatie - er zijn meer dan tienduizend ontevreden zeelieden in het kleine stadje Vlissingen - wordt bezworen door de rijke koopman, Abraham Louyssen, die een groot bedrag voorschiet. Daarmee kan de bemanning van elk schip worden afgedankt. Allen krijgen een voorschot op de gage. Daarmee kan de reis betaald worden om bij de eigen

admiraliteit, Rotterdam of Amsterdam, de achterstallige gage op te eisen.

Bataafse republiek

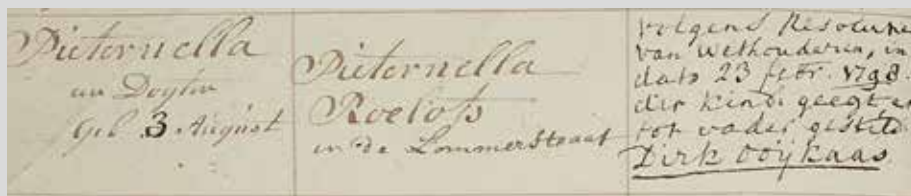
Het nieuwe patriottische⁷ landsbestuur gaat voortvarend van start. Het heft begin 1795 gelijk de vijf admiraliteiten op en vervangt deze door één comité voor marinezaken. Nadat de gevluchte stadhouder Willem V beveelt (hij ziet zich nog steeds als opperbevelhebber) dat met de Engelse marine moet worden samengewerkt, worden alle officieren prompt door de Bataafse Republiek ontslagen. Het nieuwe bewind wil eerst de loyaliteitsvraag aan de orde stellen. Het merendeel der officieren is namelijk sterk Oranjegezind dus bepaald niet 'Bataafs'. De manschappen zijn vooral geïnteresseerd in hun nog niet betaalde gage.

Alle officieren mogen solliciteren naar de eigen functie, zij het dan onder 'Bataafse' vlag. Veel officieren keren niet terug zoals bijvoorbeeld Van Carnbee, die prinsgezind blijft. De eerlijkheid gebiedt wel te zeggen dat dit vooral hogere officieren betreft. Zij zijn financieel onafhankelijk en kunnen het zich veroorloven. De overige (lagere) officieren, waaronder Dirk Ooijkaas, zullen geen keus hebben gehad. Dirk Ooijkaas wordt geplaatst op de 'Staten Generaal', een linesschip van de zwaarste klasse. Dat keert terug naar Rotterdam voor reparaties en wordt opnieuw uitgerust. Kort na 14 augustus 1795 vaart het schip uit om zich bij het Noordzee-eskader van viceadmiraal De Winter te voegen.

Entree in een patriottische wereld

De Lommerstraat

Petronella Ooijkaas wordt gedoopt op woensdag 19 augustus 1795 in de Oosterkerk in Rotterdam. Ze wordt Pieterella⁸ genoemd, naar haar moeder Pieterella Roelofs. Moeder en baby wonen in de Lommerstraat. De naam van vader Dirk Ooijkaas wordt niet genoemd. Dat hij wel degelijk de vader is, blijkt dadelijk. De doop wordt geregistreerd op de laatste bladzijden van het doopboek, het deel waarin de 'onegte kinderen' worden opgenomen. Kinderen dus van ouders die niet in de 'egt' verbonden zijn. Het paar moet elkaar dus eind 1794 in Vlissingen hebben leren kennen. Wanneer en hoe Dirk zijn vrouw vanuit Vlissingen naar Rotterdam

Afb. 4 Doopakte Pieterella Ooijkaas d.d. 19-8-1795, Stadsarchief Rotterdam

heeft overgebracht weten we niet. De naam Pieterella van zowel moeder als dochter komen we hierna niet meer tegen, het wordt en blijft Petronella.

Stadstrouw

Twee jaar later wordt het paar, dat inmiddels aan de Leuvehaven woont, waar nu het Maritiem Museum is gevestigd, op 4 april 1797 alsnog in de echt verbonden⁸. Niet in de kerk, maar voor Stadstrouw d.w.z. voor schout en schepenen. Al op 1 juni 1795 wordt in Rotterdam trouwen

“het 2^e en 3^e gebod geaccordeert op den 2 April 1797-”

Dat verwijst naar twee van de (Bijbelse) tien geboden. Opmerkelijk is dat, hoewel het huwelijk niet in de kerk wordt voltrokken, twee dagen voor het huwelijk niettemin expliciet instemming met deze twee geboden wordt geëist. Het 2^e verbiedt het maken en vereren van afgodsbeelden, het 3^e verbiedt het ijdel gebruiken van de naam des Heren ofwel vloeken. Het accorderen van het 2^e gebod ligt in lijn met het taboe van gereformeerd

enigszins komisch met het slot van de huwelijksakte waar melding wordt gedaan van alweer “Het 3 - Jaer der Bataafsche Vryheid”.

Dat lijkt trouwens die tijd wel een trending topic te zijn want de frase duikt te pas en te onpas op in allerlei publicaties.

Een ‘egt’ kind

In het vervolg leren we Dirk beter kennen en krijgen we wellicht meer begrip voor de onmogelijke situatie waarin hij en Petronella tegen wil en dank verzeild raken. Het moet voor iedereen sowieso een buitengewoon verwarrende tijd zijn geweest. Immers na vijftien jaar Frans bewind verandert zo ongeveer alles wat eeuwenlang gebruikelijk is geweest in de Republiek. Eind februari 1798 wordt tekst toegevoegd aan de geboorteakte van Petronella van 19 augustus 1795 in een afwijkend handschrift:

“volgens Resolutie van wethouders in dato 23 Febr. 1798 dit kind geeft en tot vader gesteld Dirk Ooijkaas.”

Het echtpaar bevindt zich echter op dat moment al hoog en droog op Texel zodat de vraag rijst of ze dit nieuws überhaupt nog hebben meegekregen. Verklaringen voor de latere aanpassing van de geboorteakte zijn er niet. Waarschijnlijk heeft het echtpaar het verzoek tot echten van Petronella gelijk ingediend bij hun voorgenomen huwelijk op 4 april 1797. Hoewel goedkeuring dan wel erg lang (10 maanden) op zich heeft laten wachten. Het verklaart ook niet hoe de resolutie dan vervolgens weer in de doopakte van de Oosterkerk is terechtgekomen en op wiens initiatief. Een mogelijke verklaring kan zijn dat het nieuws wel op Texel is aangekomen en dat Dirk vervolgens naar Rotterdam is teruggegaan om eindelijk eens alles recht te zetten.

Afb. 5 Trouwakte van Petronella Roels en Dirk Ooijkaas d.d. 4-4-1797, Stadsarchief Rotterdam

voor Stadstrouw verplicht gesteld. D.w.z. trouwen voor het stadsbestuur, het is een voorloper van de latere Burgerlijke Stand. Trouwen voor de kerk is voortaan optioneel. De trouwakte vermeldt nog dat Petronella Roelofs in Bergen Op Zoom is geboren. Ze is dus vermoedelijk rooms katholiek. De opmerkingen (afb.5) aan bovenzijde van de trouwakte lijken dat ook te onderstrepen:

den op de aanwezigheid van beelden in kerken. Dat het 3^e gebod hier ook wordt genoemd is wat lastiger te plaatsen. Tenzij natuurlijk Dirk de hele boel heeft stijfgevoelkt omdat hun kind niet gelijk met hun huwelijk geëcht kon worden (zie hierna). Het verplicht accorderen van de geboden laat nog eens duidelijk zien dat de invloed van de kerk op de staat nog altijd sterk is ondanks inmiddels drie jaar Frans bewind. Dat contrasteert weer

Slag bij Camperduin

De rede van Texel wordt de vaste ligplaats van het eskader van schout-bij-nacht Samuel Story en dat zal de aanleiding voor Dirk zijn geweest om eega Petronella en dochter Petronella over te brengen naar Texel. Het echtpaar Ooijkaas-Roelofs laat daar op 1 augustus 1797 een testament⁶ opmaken. Vermoedelijk vanwege het op handen zijnde treffen met de Engelse vloot. De notariële akte, naast nog een hele reeks akten die in de jaren daarna worden opgesteld, maakt duidelijk dat de verhuizing van Rotterdam naar Texel in-

derdaad definitief is. Dat moet dan ergens tussen 4 april (trouwdatum) en 1 augustus hebben plaatsgevonden.

Twee maanden later is op 11 oktober 1797 de 'Staten Generaal' het vlaggenschip van 24 oorlogsbodems die deelnemen aan de slag bij Camperduin. Dat ligt ter hoogte van de plek waar de duinen van Noord-Holland ophouden en de Hondsbossche Zeewering begint. De confrontatie met het Engelse eskader draait uit op een zware nederlaag. De Engelsen veroveren maar liefst negen linijschepen en

twee fregatten. Er zijn 540 doden en 812 gewonden aan Bataafse zijde te betreuren. De 'Staten Generaal' raakt zwaar beschadigd, maar ziet toch kans om met nog enkele andere schepen, terug te keren op de rede van Texel. Dirk, de Eerste Chirurgijn, overleeft het geweld maar heeft het druk gehad. Het stamboek vermeld¹ dat hij bij twee bemanningsleden de arm heeft moeten uitnemen (amputeren).

Afb.8 Boven het Vlietermonument van architect Willem Dudok met daarop het reliëf van beeldkunstenaar Hildo Krop, dat daaronder is afgebeeld, Wikipedia

De Vlieter

De bemanning gaat op 31 mei 1798 over op een nieuw, zojuist opgeleverd linijschip, de Washington⁹. Het is het nieuwe vlaggenschip van Samuel Story van het opnieuw samengestelde Noordzee-eskader. Het schip blijft niet lang 'Bataafs'. Het eskader van Story wordt op de Zuiderzee veroverd door een Engels eskader, zonder dat er ook maar één schot wordt gelost.

De Vlieter is een vaargeul van het Marsdiep in de Zuiderzee. De dam in deze vaargeul vormt in 1932 het sluitstuk van de Afsluitdijk. De plek wordt sinds 1933 gemarkeerd door het Vlieter-monument, ontworpen door Willem Dudok. In het monument is een reliëf opgenomen van beeldhouwer Hildo Krop en die naam kennen we goed in Nieuwegein.

Het kerkveld in Jutphaas

Het gezin Ooijkaas

Het tweede stamboek van Dirk dateert van 1820, en wordt eigenhandig door Dirk geschreven¹. Hij heeft voor chirurgijn gestudeerd van 1783 tot 1790 in Rotterdam. Maart 1790 slaagt hij vervolgens voor zijn toelatingsexamen als Eerste Chirurgijn voor de pilotage (loodsboten) in Schiedam. Na een kleine twee jaar wordt zijn schip afgedankt en wordt hij ontslagen. Na een tussenjaar bij de landmacht treedt hij 11 december 1792 toe tot de marine.

Zoals we hebben gezien, verhuist het gezin halverwege 1797 definitief naar Texel. Na Petronella worden daar nog twee broers en een zuster (op Texel) geboren. Op 18 maart 1798 wordt Johannes Jacobus geboren, die dus als oudste zoon (heel opmerkelijk en in andere volgorde) naar oma (Jacoba Johanna Marshoorn) van vaderszijde wordt vernoemd. In 1799 wordt Hendrik Willem⁶ geboren. Waarschijnlijk als eerbetoon aan zijn in Kaapstad overleden oudste broer Hendrik. Als laatste wordt Martha Sophia¹⁰ geboren in 1807.

Van Petronella's jeugd op Texel is niets bekend, dus bijvoorbeeld ook niet hoe ze vanuit Texel ooit in Asperen is terechtgekomen en hoe ze elkaar hebben leren kennen. Een vermoeden is er zeker. De vader van Gerardus, Adrianus Henricus (23-9-1770), is chirurgijn en een jaar jonger dan Dirk Ooijkaas (13-7-1769). Hij woont in Rotterdam en heeft hoogst waarschijnlijk tussen 1783 en 1790 de zelf-

de opleiding genoten als Dirk Ooijkaas, namelijk klinische heelkunde aan de Illustre School (2008, Harde Heelmeesters) in Rotterdam. Vermoedelijk zijn ze daarna contact blijven houden.

Het paar laat zich op 18 april 1823 inschrijven in Den Burg op Texel waar Gerardus de nieuwe heel- en vroedmeester wordt. Petronella's moeder, haar broer Johannes en zuster Martha Sophia wonen daar nog steeds en dat is waarschijnlijk

Afb.9 Grafzerk van Petronella Ooijkaas en Gerardus Josephus Teljer

ook de achterliggende reden om voor Texel te kiezen.

De geboortedatum van Petronella Ooijkaas

Bijgaand een foto van de fraai gebeeldhouwde grafzerk van Petronella Ooijkaas en Gerardus Josephus Teljer. De grafzerk is nog aanwezig op het Kerkveld in Jutphaas, hoewel de tand des tijds diepe sporen heeft getrokken. De tekst op de grafzerk is nauwelijks meer leesbaar. In afb.10 is deze weergegeven. Doopboeken vermelden in de regel alleen een doopdatum of datum van inschrijving. In Rotterdam wordt opvallend vaak een geboortedatum vermeld, zo ook voor Petronella (Gerardus trouwens ook). Haar geboorteakte, waaraan naderhand de naam van haar vader wordt toegevoegd, vermeldt 3 augustus 1795 (afb.4). De grafzerk daarentegen vermeldt 12 augustus 1795. Kennelijk wist ze alleen haar doopdatum (19 augustus).

De mensen, voor wie de zerk lang geleden is gemaakt, hebben er als tieners vermoedelijk geen idee van gehad waar Jutphaas ligt, zo ze er überhaupt van gehoord hadden. De reden dat ze juist hier zijn begraven, is een gevolg van de keuzes die ze in hun leven hebben gemaakt. Maar wat dit verhaal ook duidelijk maakt, is dat de Franse revolutie, gevolgd door de expansiedrift van Napoleon, een na-

Rust Plaats

Van

Petronella Ooijkaas

Echtgenoot van

Dr G. J. Teljer

Geb: 12 augustus 1795

Overl: 24 Maart 1877

En Van

Gerardus Josephus Teljer

MedAE Doctor

Heel en Verloskundige

Geb: 15 mei 1798

Overl: 5 Aug 1880

drukkelijk stempel op hun levens heeft gedrukt.

Het had ook heel anders kunnen aflopen als de ontsnappingspoging van het Middellandse Zee-eskader van de rede van Vlissingen wel zou zijn gelukt. Dan zou Dirk Ooijkaas in Londen krijgsgevangen zijn geraakt en zou zijn vrouw waarschijnlijk in Vlissingen zijn bevallen van Petronella. Dirk zou dan pas jaren later vanuit Londen terug hebben kunnen keren naar Vlissingen. In dat geval was er misschien wel nooit een Teljer-Ooijkaas-familie naar Jutphaas gekomen!

Noten

¹ Nationaal Archief Den Haag

² Cape Town Baptisms 1730

³ Stadsarchief Delft

⁴ <https://www.vocsite.nl/schepen/10050/>

⁶ Regionaal Archief Alkmaar

⁷ Sympathisanten van de Franse revolutie, erg republikeins dus sterk anti-oranje gezind

⁸ Stadsarchief Rotterdam

⁹ De sympathie van de patriotten gaat uit naar de Amerikanen in hun onafhankelijkheidsstrijd tegen de Britten; George Washington is de eerste president

¹⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem

Literatuur

1858, J.C. de Jonge, Het Nederlandsche Zeewezen

1997 J.F. Fischer, de Delft, 's Lands Schip van Oorlog, dagjournalen en geschiedenis

1998, Thea Roodhuyzen, In woelig vaarwater, marineofficieren in 1779-1802

1998, J.R. Bruijn, Varend verleden, Nederlandse oorlogsvloot in de 17^e en 18^e eeuw

2008 A.E. Leuftink, Harde Heelmeesters, zeelieden en hun dokters in de 18^e eeuw

Speelterrein Prins Hendrik In

Jaap Boer

Op het speelterrein bij het 'nieuwe' internaat waren in de achterliggende jaren spelattributen aangebracht variërend van een sluizenstelsel tot wat grotere attributen. Zo ook de kop van DE HOOP. Bij de scheepssloperij in Ooltgensplaat ligt zij buitenop.

Gebouwd in 1905 bij Gebr. Van der Windt in Vlaardingen. In 1934 gaf de nieuwe eigenaar H. Groen het schip z'n laatste naam DE HOOP.

1986

Bij de scheepssloperij in Ooltgensplaat wordt DE HOOP van Bouwe Boersma onthoofd.

Piet Hornes ziet wel wat in de kop van het schip en zorgt er voor dat die naar Vreeswijk komt. Het transportje meerde af bij Transportbedrijf Jos Brouwer.

Piet Hornes staat boven op de voorplecht en daaronder zien we zijn zoon Peter en Rik Boersema. Het doorkijkje laat nog net de bedieningspost van de Wiersebrug zien.

1986

Jawel, u ziet het goed: de JAMAIS PENSÉ van Piet Hornes bij de werf van Van Zutphen. We kijken hier richting het dorp. Het schip is geladen met een lichtboei en een radarreflector. Op 18 april 1986 had Piet dit 'geregeld' bij de Vaarwegmarkeringsdienst in Hellevoetsluis. Na een klus voor Defensie in Zuidwest Nederland heeft hij de boei met eigen laadgerei mee kunnen nemen.

ternaat nu ook verdwenen

sema

1986

Brouwer heeft alles naar het speelterrein gebracht. De kop van de klipperaak DE HOOP krijgt een definitieve en solide 'afmeerplaats'. Piet Hornes staat specie te maken. Op de achtergrond is Trix Hornes bezig de boei op te knappen. Het resultaat was een prachtige groene boei op het speelterrein.

8 februari 2023

Het Internaat is inmiddels van eigenaar veranderd en herbergt Oekraïense vluchtelingen. Vroeg in de ochtend van 8 februari 2023 stuurt de firma Jos H. Brouwer & Zn Marcel Mourik op pad om de kop van DE HOOP én de boei op te halen.

Er is haast bij, want voor de overgebleven schipperskinderen en andere organisaties moet er een nieuw tijdelijk onderkomen worden neergezet.

8 februari 2023

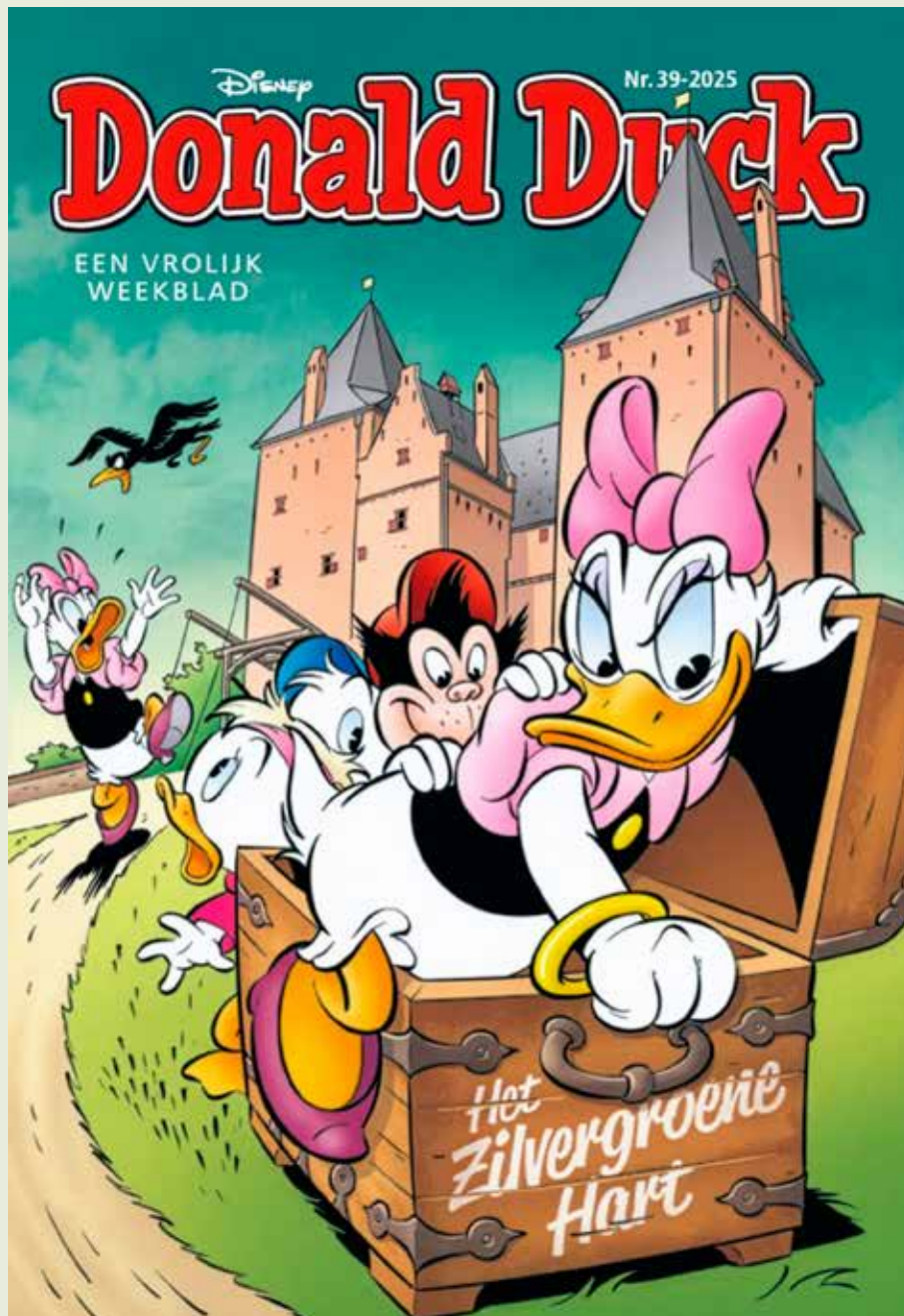
Klaar voor vertrek naar: Ap Vianen Recycling BV in Nieuwegein gevestigd tussen de Van Musschenbroekbaan en de Schalkwijkse wetering.

(laatste twee foto's: Marcel Mourik)

Nieuwegein in de Donald Duck

Nieuwegein staat in de Donald Duck! In nummer 39 van jaargang 2025 staat het verhaal Het zilvergroene hart.

Duckstads heks Zwarte Magica heeft het voorzien op een hart, bestaande uit een zilveren en een groenkleurige glazen helft. Als ze die met de hitte van kaarsen samenvoegt, krijgt ze het zilvergroene hart en dat bevat toverkracht. Dat wil ze hebben. Dus volgt een enerverende zoektocht door het groene hart van de randstad en steden als Gouda, Woerden en Oudewater vormen het decor voor een deel van het verhaal. Ook de plofsluis bij Nieuwegein speelt een belangrijke rol...

Ter hoogte van de Plofsluis wordt haar duistere plan verijdeld.

In Museum Warsenhoeck zijn de twee pagina's waarin de Plofsluis wordt genoemd uitvergroot weergegeven. Ook het hele verhaal kunt u daar lezen.

met toestemming van de uitgever

Activiteiten 2026

Historische Kring Nieuwegein

Verhalenstudio op de Kunstzolder

De Historische Kring is op zoek naar uw ervaringen en bevindingen, als nieuwe bewoner van onze groeigemeente in het begin van de jaren '70. Daartoe is er op de kunstzolder van Museum Warsenhoek een Nieuwegeinse huiskamer uit deze periode ingericht, in de hoek staat de verhalenstoel al voor u klaar. Weet u nog, die beginjaren van de nieuwe gemeente was toch echt 'Een hoopvol begin...?'. Vertel in de verhalenstudio over toen u in Nieuwegein kwam wonen, en neem een voorwerp mee dat uw verhaal tastbaar maakt. In de vitrines boven en beneden brengen we zo met uw bijdrage het verhaal van Nieuwegein vanaf 1971 in beeld.

Excursie naar 's-Hertogenbosch, met stadswandeling en rondvaart

Zaterdag 18 april, van 11:00 tot 16:00 uur

Bezoek met de HKN de mooie Brabantse stad 's-Hertogenbosch met zijn Bossche Bollen, rijke historie en de monumentale Sint-Janskathedraal. Na de ontvangst in een Grand Café met koffie/thee en natuurlijk een Bossche Bol volgt een historische stadswandeling onder leiding van een ervaren gids. 's Middags is er een rondvaart gepland over de Binnendieze, die gedeeltelijk onder de stad doorgaat. Alle informatie over het dagprogramma kunt u vinden op de website www.museumwarsenhoek.nl.

Lezing Ad van Liempt over historische gebeurtenissen in WO II

Woensdag 13 mei, aanvang 20:00 uur in de Bibliotheek Nieuwegein

het derde deel in de serie boeken van Ad van Liempt: *Hier is het gebeurd*. Hij beschrijft hierin belangwekkende plekken in Hitlers Duitsland en in Nederland, waar zich incidenten en andere oorlogshandelingen hebben plaatsgevonden. Op zijn eigen, unieke wijze zal journalist en historicus Ad van Liempt hiervan verslag doen.

Lezing Nationale Archeologiedagen: opgravingen in Polder Rijnburg

Donderdag 18 juni, aanvang 20:00 uur in de Bibliotheek Nieuwegein

In het kader van de Nationale Archeologiedagen (13 t/m 15 juni) zal de Utrechtse stadsarcheoloog Erik Graafstal een lezing houden over opgravingen in de Polder Rijnburg. Nu behoort deze polder tot de Gemeente Utrecht, maar tot 2001 maakte deze deel uit van de gemeente Nieuwegein (vroeger Jutphaas). Nog veel vroeger (en dan héél veel vroeger) vormde de polder een deel van

de Romeinse Limes, de noordgrens van het Romeinse Rijk. Op dit moment worden er grootschalige archeologische onderzoeken uitgevoerd vanwege geplande woningbouw in de ligging in het achterland van de Romeinse Limes. Uniek is dat de inventarisatie voorafgaat aan de bouwplannen. Daarbij zijn een 3000 jaar oude stroomgordel met goed bewaarde Romeinse bewoningssporen, vindplaatsen en recent een kanaal ontdekt, wat aantoont dat de Romeinen de Rijndelta naar hun hand zetten.

De toegang voor deze lezing is gratis, aanmelden kan via de website van Bibliotheek Nieuwegein.

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuys

Van 15:00 tot 18:00 uur

Bezoek het gezellige Schipperscafé op maandag 24 april, vrijdag 29 mei, vrijdag 26 juni en vrijdag 31 juli.

Koningsdag 27 april

Speciaal voor kinderen zijn er diverse activiteiten op het Kinderplein, van 10:00 tot 16:00 uur

Gratis muzikaal optreden van At The Lock

Zondag 21 juni 2026 van 14 tot 16.30 uur

Boek een rondvaart!

Van 12 april tot 1 oktober rondvaarten op afspraak:

- Rondvaart Openluchtmuseum Nieuwegein
- Historische vaartocht naar Stadskraan in Utrecht
- Historische vaartocht naar 't Klaphek in IJsselstein

Tijdelijke expo Naar de Overkant?

Tot eind 2026 kunt u op de Museumwerf de tijdelijke expo *Naar de Overkant?* Bezoeken, over de verbinding over water tussen Vreeswijk en Vianen.

Modelbouw van Groep Devel, met wie de Museumwerf samenwerkt op de Dag van de Vaart.

Foto's: Modelbouw Groep Devel

Er staat veel te gebeuren dus kijk op onze site: www.museumwerf.nl

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 juni a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties.

Wij verwachten dat de volgende Cronyck half juli door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Ergens in Nieuwegein bevindt zich een paard op het dak. Niet alleen in de Sinterklaastijd, maar gedurende het hele jaar is het paard daar te vinden. Weet u de plek waar we dit ornament, duidelijk op het huis van een paardenliefhebber, kunnen vinden? Stuur uw oplossing per mail vóór 15 mei naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl met vermelding van uw naam, adres en telefoonnummer, dan dingt u mee naar de waardebon van € 20,- die onder de goede inzenders verloot wordt.

In de vorige Cronyck zag u een doorkijkje over de Menuetbrug in de wijk Batau-Noord, bij Winkelcentrum Muntplein. Als winnaar van de waardebon is de heer Dolf van den Hooft uit de hoed getrokken, hij kan zijn prijs binnenkort tegemoetzien.

Foto: Ton Vis

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

Het winkelcentrum Muntplein van toen ...

... IS KLAAR VOOR DE TOEKOMST!

Bij winkelcentrum Muntplein kunt u terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een lokaal tintje: van boeken over de Nieuwegeinse geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot een 'Jutphaas'-tripel biertje!

muntplein
winkelcentrum

Volg ons via: www.facebook.com/winkelcentrummuntplein